

HERGER Cs. Eszter

egyetemi tanár, az MTA doktora

PTE ÁJK*

DOI: 10.15170/DIKE.2024.08.01-02.05

Nemzetiszocialista jogátadás magyar szemszögből – A jogátadás okai, formái és hatása a magánjog területén

National Socialist Law Transfer from a Hungarian Perspective – Reasons, Forms and Effects of Transfer in Private Law

The academic relations between Hungarian and German law scholars between 1920 and 1944 (especially since 1933) have not yet been comprehensively analysed by either German or Hungarian legal historians. This article focuses on the reactions of Hungarian private law scholars to the National Socialist intention to transfer law, be it enthusiastic, reserved, rejecting or even silently accepting, as well as the presentation of the development of contemporary jurisprudence on the basis of archival sources, especially in the areas of family, inheritance, commercial and civil procedural law. The question of the extent to which German legal influence played a role in shaping theory and practice in Hungary and where – despite the similarities – nationally specific legal solutions can be found is investigated.

Keywords: *nazi law transfer, Hungary, family law, trade law, inheritance law, civil procedure law, disenfranchisement, antisemitism*

„A jogrend a nemzeti kultúrának integráns része; a jogélet maga csak egyik oldala, tükröképe a nemzet egyetemes életének, élettevékenységének (...). A jog maga, ahogy a római jogász mondotta, *constans ac perpetua voluntas*. (...) A jog állandóságának a biztosítása nem az egyes pozitív jogtételek változatlanlansága révén alakul ki, hanem a jog állandósága sokkal inkább nyugszik a tételes szabályban kifejezetten ritkán kimondott, de a tételes jogszabályok mögött ott rejlő, sőt a tételes jogszabályok változásait is mozgató, jogi alapelvek állandóságán. (...) Nyitott szemekkel látjuk a jogrend alapelveinek megbotlygatását. Vajon védekezhetünk-e (...)? Mint egy mély sóhajítás, úgy fakadnak fel a sorok a lélek mélyéről. A lélek mélye; az Isten képére teremtetten ember földi küldetése és földi gyarlóságának összeütközése (...). A jog katasztrófája a gazdasági életnek, az emberéletnek, az évezredek egymást felváltó generációinak munkaláncolatából megeremtődött kultúrának a katasztrófája. Amikor a jogot feltjük, akkor a jogrendet védjük, nem az öncéliságra számot sem tartó jognak, hanem az emberi kultúrának, az emberi kultúra megeremtésének vagyunk a harcosai.”

Beck Salamon, 1934¹

---

* ORCID ID: 0000-0002-9432-2478.

¹ BECK, A jog tragikuma 117–120. Beck Salamon (1885–1974) az 1925-ben alapított *Polgári Jog* című folyóirat egyik szerkesztője volt. Több mint 300 cikkel járult hozzá az 1939-ben betiltott folyóirat tudományos sikeréhez. A zsidó származású jogász 1907-ben szerzett jogász végzettséget. 1908-tól vett részt a tudományos életben. A történeti jogi iskola nézeteit tükröző írásai elsősorban a kereskedelmi jog és az általános magánjog kérdéseivel foglalkoztak. Fia, András 1943-ban munkaszolgálatban halt meg. Magyarország megszállása (1944. március 19.) után Beck-et internálták és eltávolították a Budapesti Ügyvédi Kamarából; októbertől munkaszolgálatot teljesített. A háború után előbb ügyvédként, majd 1946-tól magántanárként dolgozott. Beck 1951 és 1960 között a magánjog és a polgári eljárásjog professzora volt Budapesten. Lásd: VILÁGHY, Beck Salamon (1885–1974). Az utolsó magyar esetjogász 732–734.

1. Bevezető

1.1. Értelmezési keret

1918, az I. világháború utolsó éve nem jelentett töréspontot a magyar magánjog fejlődésében. Ellenkezőleg, az Osztrák-Magyar Monarchiába (1867–1918) beolvadt és a Habsburg-dinasztiától függetlenedett Magyar Királyság (1920–1946) jogéletében folytonosság volt tapasztalható, és még a népköztársaság² és a tanácsköztársaság³ rövid időszakában sem volt lehetőség a magánjog mélyreható átalakítására.

A modernizálódó vagy már modern magyar magánjognak (1848-tól a 20. század közepéig) és a német jogfejlődés eredményeinek összehasonlítását az indokolhatja, hogy a korabeli jogtudomány szerint egyes magánjogi jogintézményeink német eredetűek voltak.⁴ Ezeknek az intézményeknek a fejlődése az évszázadok során egy olyan államban ment végbe, amelyben a török kiűzése után betelepített nemesség, polgárság és paraszti lakosság számottevő része német származású volt. A neoabszolutizmus időszakában (1849–1860) a magyar jogtudomány a kényszerű jogátvétel következtében jelentős osztrák befolyás alá került,⁵ végül a magyar magánjogi kodifikációt (1900–1928) erős összehasonlító törekvés jellemezte.⁶ *Hans Schreuer*, *Timon Ákos* német nyelvű, magyar alkotmány- és jogtörténeti tankönyvének recenzense 1905-ben a *Savigny Zeitschrift* hasábjain a magyar jogtörténet első összefoglalásaként jellemezte ezt a művet, és kifejezte véleményét, hogy egy „*sajátosan germán*” alapokon nyugvó diszciplínáról van szó. Úgy vélte, hogy a magyar jogtörténet nagy része nem más, mint „*a frank és a német birodalomban végbement fejlemények mellékzöngéje*”, amely szláv és germán elemek keveredéséből állt elő.⁷ Anélkül, hogy *Schreuer* e leegyszerűsítő és általánosító kijelentését ehelyütt mélyebben elemeznénk, két fontos tény világosan kitűnik belőle. Az első a 19–20. század fordulóján a német történetírás Magyarország-képének irányultsága⁸, a második pedig a magyarságkutatásnak a hazai eredete az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása idején: a mozgatórugó az első esetben *Timon* művének német nyelvű kiadása, majd később, a 20. század első évtizedeiben a magyar magánjogi kodifikációs mozgalom volt, amely a korábbinál sokkal intenzívebbé tette a magyar jogfejlődés német kutatását – egy eszmecsere

² 1918. november 16. – 1919. március 21., valamint 1919. augusztus 1. – 1920. március 1.

³ 1919. március 21. – 1919. augusztus 1.

⁴ Lásd a magánjogi jogátvétel kérdéséhez különösen a következő tanulmányokat: HERGER, Beiträge zur Entwicklung des ehelichen Güterrechts in Ungarn; HERGER, Rechtsübernahme oder Rechtsschöpfung im europäischen Geist? Die Schaffung des ungarischen Ehegesetzes im Spiegel der europäischen Rechtsentwicklung 165–176; HERGER, Ersitzung im unkodifizierten ungarischen Privatrecht. Auswirkung des ABGB in Ungarn 301–308; HERGER, Das Nebeneinanderleben des österreichischen und des ungarischen Privatrechts 195–215.

⁵ Az 1900 és 1928 közötti időszakban a magánjogi törvénykönyv öt tervezete készült el, míg az előző két évtizedekben résztervezetek követték egymást: *Hofmann Pál* az általános részcéről (1871), *Győry Sándor* ugyan erről (1880), *Halmosy András* a dologi jogról (1882), *Apáthy István* a kötelmi jogról (1882), *Teleszky István* az öröklési jogról (1882), *Grosschmid Béni* ugyancsak az öröklési jogról (1889), valamint a házastársak viszonyáról és a házassági vagyonjogról (1891), *Sipőcz László* a gyámságról és gondnokságról (1891), végül *Králik Lajos* a szülők és gyermekek viszonyáról (1892) készített résztervezetet.

⁶ A jogösszehasonlítás jelentőségéhez a 19. század második felében általában lásd: WENZEL, Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog.

⁷ SCHREUER, Rezension zu Ákos von Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte 326.

⁸ GÖNCZI, Das historische Ungarnbild in der deutschen Rechtsgeschichtswissenschaft 234–235.

részeként. A fennálló és a tervbe vett magyar magánjogot a birodalmi német szakirodalomban annak gyakorlati hasznossága és történelmi összefüggései szempontjából vizsgálták. *Ernst Heymann* 1917-ben megfogalmazott következtetései sokkal óvatosabbak voltak, mint *Schreuer* fent idézett mondatai. Úgy vélte, hogy a magyar magánjog a Német Birodalom, Ausztria, Svájc és az északi országok magánjogával együtt a germán jogcsoportba tartozik, ha a francia-római, az angol-amerikai és a szláv területtel összevetjük. Nos, a német megfigyelő számára úgy tűnt, hogy egy „*késsé sajátosan fejlődő, de alapvetően germán típusú partikuláris jogról*” van szó, amelynek mindezek ellenére is „*a magyar nép karakterével összefüggő, erőteljes egyéni létezése van*”.⁹

A 19–20. század fordulójának évtizedeiben lezajlott magánjogi modernizáció után, amely a nyugati jogfejlődés eredményeit úgy vette figyelembe, hogy a hazai viszonyokhoz igazította annak felhasználható elemeit,¹⁰ nem 1933-ban, hanem az első világháború, majd a nagy gazdasági világválság éveiben kezdődött meg a jogkorlátozó irányvonal kibontakozása. A magánjogba való erőteljes állami beavatkozásra azonban nemcsak a válság kezelése miatt volt szükség, hanem olyan területeken is megtörtént, ahol a jogpolitikai célok és a kollektív értékorientáció már a *Horthy*-korszak első éveiben súlyosan torzultak: a magyar 1920. évi XXV. tc. (ún. *numerus clausus*) volt a két világháború közötti Európában az első olyan törvény, amely erősen diszkriminálta a zsidó lakosságot.¹¹ A korszak magánjogi szakirodalmában azonban kivételesen volt csak reakció erre a jogszűkítésre, és ez sem is kifejezetten a *numerus clausus*-ra vonatkozott, hanem a háborús évek óta megváltozott jogviszonyokra általában: a neves magánjogtudós, *Meszlény (Messer) Artúr* (1875–1937), aki 1921-ben saját kérésére vonult vissza a bírói székéből, majd néhány év ügyvédi tevékenység után 1929-ben a szegedi jogi kar professzora lett,¹² 1922-ben a következőket írta: „*Persze, hogy mely idők normálisak és melyek nem azok, ez felfogás és sokban – érzékenység dolga. Vajon ma normálisak-e? Vagyunk egynéhányan, akik arra habozás nélkül nemmel felelünk. A hivatalos felfogás azonban az, hogy igen. Fiat applicatio.*”¹³ A magyar zsidótörvények 1938-ban kezdődő második hulláma, amely 21 további zsidótörvényben és számos végrehajtási rendeletben nyilvánult meg,¹⁴ már egyértelmű párhuzamokat mutatott az 1933 óta tartó náci törvényhozással.

⁹ HEYMANN, Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn 92.

¹⁰ A jogalkotás hatékonyságáról lásd *Kajtár István* írását a következő műben: KAJTÁR – HERGER, Egyetemes állam- és jogtörténet 361–371.

¹¹ Lásd hozzá: NAGYNÉ SZEGVÁRI, Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A törvény végrehajtásáról lásd: PAKSY, The Implementation of the Hungarian Numerus Clausus Act at the University of Pécs 100–106.

¹² *Meszlény, Márkus Dezső* tanítványa, a szociális magánjogi iskola jeles képviselője volt. Elsősorban bíró és magánjogtudós volt, de átmenetileg az Igazságügyi Minisztérium Jogelőkészítő Osztályán is dolgozott (1914–1917). Alapítója és főszerkesztője volt a *Polgári Jog* című folyóiratnak, és rendszeresen publikált a *Jogállamban*, a *Jogtudományi Közönyben* és a *Magyar Jogászegyleti Értekezésekben* is. Lásd: BECK, Dr. Meszlény Artur. Nekrológ 201–203.

¹³ MESZLÉNY, Nyári tépelődések 105.

¹⁴ *Imrédy Béla* kormánya alatt (1938. május 14. – 1939. február 16.) 17, *Teleki Pál* kormánya alatt (1939. február 16. – 1941. április 3.) 100, *Bárdossy László* kormánya alatt (1941. április 3. – 1942. március 9.) 72, *Kállay Miklós* kormánya alatt (1942. március 9. – 1944. március 22.) 78, *Sztójay Döme* kormánya alatt (1944. március 22. – 1944. augusztus 29.) 85, *Lakatos Géza* kormánya alatt (1944. augusztus 29. – 1944. október 16.) 5 és végül *Szálasi Ferenc* kormánya alatt (1944. október 16. – 1945. március 27.) 10 végrehajtási rendelet született. Ezek felsorolását és magyarázatát lásd: LEHOTAY, A jogszűkítés útján 27–73.

Az e törvényekben és rendeletekben megjelenő jogszűkítés¹⁵ a személyi jogban a jogegyenlőség elvének megsértésére, a vagyoni jogban a tulajdonszerzésre, a kötelmi jogban a szerződési szabadság szűkítésére, egyes munkajogi korlátozásokra, továbbá a házassági jogban a „fajvédelemre” vonatkoztak, míg a magyar magánjog többi részét és intézményét nem fosztották meg polgári jellegétől. A Horthy-korszaknak ezt a kétoldalú jogfejlődését és az azt befolyásoló külföldi impulzusokat a fenti értelmezési keretbe lehet és kell értelmezni. Ebből világossá válik, hogy nem elsősorban a német tudományos eszmék iránti nyitottság, illetve annak mértéke változott meg az 1933-as németországi nemzetiszocialista hatalomátvétel után, hanem a jogátvétel mögötti jogpolitikai célkitűzés és így az – időközben nemzetiszocialistává vált – német eszmékre nyitottságot tanúsító személyek köre is.

1.2. A kutatás kérdései és módszere

A magyar és német magánjogászok 1920 és 1944 közötti tudományos kapcsolatait (különösen az 1933 utáni években) még sem a német, sem a magyar jogtörténészek nem vizsgálták átfogóan. Jelen írás a jogászok közötti együttműködés formáinak elemzésére fókuszál a magyar magánjogászoknak (jogtudósoknak és az Igazságügyi Minisztérium munkatársainak) a náci Németországban¹⁶ és a Horthy-korszak Magyarországon¹⁷ megjelent folyóirat-publikációi és egyéb német vagy magyar nyelvű könyvkiadványai alapján, különösen a kereskedelmi jog, az öröklési jog, a családjog és a polgári eljárásjog területén. A szerző a korabeli jogtudomány fejlődésének bemutatásához ezen kívül a Magyar Országos Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (a továbbiakban: MNL BML) őrzött dokumentumokat használja fel.

A tanulmány vizsgálja, hogy a német jogi befolyás milyen mértékben játszott szerepet Magyarországon a jogszűkítés megvalósulásában és hogy – a hasonlóságok ellenére – hol találhatók nemzeti, sajátos jogi megoldások. Az írás „*A jogfosztás elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében az NS-rendszerben*” című kutatási projekt ötéves időtartama (2019–2024) alatt született publikációk következtetéseit tartalmazza, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy a politikai szereplők és jogtudósok milyen mértékben voltak hajlandók átvenni a náci jogot, milyen okai voltak ennek, milyen formákat öltött az átvétel és mindez milyen mértékben befolyásolta a magyar jogéletet, a jogalkotás és a jogalkalmazás alakulását.

A tanulmány relevanciája a magyar magánjog fejlődése szempontjából ezen túlmenően abban is megjelenik, hogy a magyar jogalkotó az ún. rendszerváltás (1989–1990) éveit követően, a magánjog újrakodifikálásakor (2007–2013) természetesen a két világháború közötti időszak már modernizált magánjogára támaszkodott, hangsúlyozva az akkori magánjog érettségét, és ahol szükséges volt, elhatárolódva a szovjet típusú jog jellegzetességeitől. Ebből a szempontból nem elhanyagolható az a kérdés, hogy voltak-e tisztelt elődeink között olyanok, akik jogkorlátozáshoz illetve jogfosztáshoz való korabeli hozzáállásukkal kisebb-nagyobb részben megkérdőjelezhetővé

¹⁵ LEHOTAY, A jogszűkítés útján 23.

¹⁶ A tanulmány a magyar magánjogászok két kortárs német jogi folyóiratban (*Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* = ZAkDR, *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* = ZoeR) megjelent írásait vizsgálja a teljesség igényével. E folyóiratoknak a náci jogászok és a magyar jogászok közötti kapcsolatok alakításában játszott szerepéről lásd: SCHUMANN, 'Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer' 79–184.

¹⁷ A tanulmány a *Jogtudományi Közönyben* (1920–1934), a *Polgári Jogban* (1925–1938) és a *Magyar Jogi Szemlében* (1920–1944) megjelent magánjogi tárgyú publikációkat vizsgálja a teljesség igényével.

tették tudományos munkásságukat vagy annak egy részét. Ez a kérdés szerves része a Horthy-korszak többretegű, reális értékelésének, amelynek érdekében a magyar történészek már kiterjedt kutatásokat folytattak, a jogtörténészek pedig többek között ezzel a kutatással kívánják csökkenteni lemaradásukat.

2. A nemzetiszocialista jog hatása a magyar jogfejlődésre

Arra a kérdésre, hogy 1935-ben, az ekkorra már kiépült nemzetiszocialista diktatúra idején miért fogadták szívesen a külföldi jogtudósok hozzászólásait a Német Jogakadémia frissen alapított folyóiratában, a *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*-ben (ZAkDR)¹⁸, Joachim von Ribbentrop a következőképpen válaszolt az első szám bevezető cikkében: „*A külföld számára ma még részben idegen ez a változás, részben pedig el is utasítja azt. (...) Ez azonban meg fog változni, és a Német Jogakadémia egyik legszebb és leghálásabb feladata az, hogy külföldön utat készítson a jövő német jogának megértéséhez és nemzetközi elismeréséhez, és hidat építsen ezen új törvényhozás más népek jogrendszere között (...).*”¹⁹ A cél nyilvánvaló volt: a nemzetiszocialista állam jogrendével szemben mindeddig idegenkedő népek közvetlen befolyásolása a jogrendszer alakítása területén. Ribbentrop ehhez kézenfekvő eszköznek találta a német és a külföldi jogászok közötti interakciók erősítését és elmélyítését.

1938-ban a következőképp írt Slavomir Condanari-Michler az NS-jog magyarországi átvételének programjáról: „*A német birodalom joga, különösen pedig a magánjog, átalakulásban van, amely, ha pontosak az értesüléseim, a régivel nem teljes mértékben kíván szakítani. Amennyiben sikerül a német jogot a népben gyökerező szemléletmódnak megfelelően német népjoggá formálni, akkor ez a tett, mondhatjuk ma már, hogy Magyarországon nem csak megértésre talál, hanem erős visszhangot is kivált. A magyar jogi gondolkodás lényegi vonása a régi joganyaghoz való ragaszkodás, a jogi kontinuitás. Ezzel mindkét nép jogtudói számára, akik pár évtizeddel korábban még a német-osztrák-magyar jog – talán elsősorban külsődleges – egységesítésében gondolkodtak, egy nagyszerű feladat tárulkozná fel, az, hogy amellet, ami a jogban minket egymástól elválaszt, a köztöset arra a legjobb talpazatra helyezzék, ami csak a rendelkezésünkre áll, még hozzá a népre.*”²⁰

Ezek a meglepő sorok két tényre irányítják rá a figyelmünket: egyrészt 1938-ban a német jogtudomány képviselője úgy tekintett vissza a magyar magánjogi kodifikációs hullámra, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia korabeli jogfejlesztésre, mint amit a német-osztrák-magyar jogegységesítés célzata mozgatott, ami a magyar álláspontot tekintve teljes egészében hibás megállapítás.²¹ Bár kétségtelen az osztrák magánjog és magánjogtudomány hatása a dualizmus-kori Magyarországon, illetve az erőteljes német hatás is a kodifikáció korában, ahogy ezt több írásomban is bizonyítottam egyes magánjogi kérdések tekintetében, mi sem állt távolabb a magyar magánjogtudomány képviselőitől, mint az osztrák vagy a német jog mechanikus átvétele vagy a jogegységesítésnek ez a nemzeti határokon átnyúló módja. Ha a szerző ezt így látta, akkor nem rendelkezett kellő információval, vagy félreértette azt. Tény, hogy német nyelven Grosschmid Béni (1851–1938)²², aki a magyar történeti jogi iskola legjelentősebb képviselője volt a 19–20. század

¹⁸A Német Jogakadémia folyóirata, amely 1935 és 1944 között jelent meg, Hans Frank, a Német Jogakadémia elnöke szerkesztette.

¹⁹RIBBENTROP, Geleitwort 2.

²⁰CONDANARI-MICHLER, Der Einfluß des deutschen Rechts auf die ungarische Rechtsentwicklung 49–53., itt: 53.

²¹Lásd többek között: HERGER, Ersitzung im unkodifizierten ungarischen Privatrecht. Auswirkung des ABGB in Ungarn 301–308.; HERGER, Das Nebeneinanderleben des österreichischen und des ungarischen Privatrechts 195–215.

²²FÖLDI, Emlékezés Grosschmid Bénire (1851–1938).

fordulóján, és a korszak más meghatározó magyar magánjogászai nem vagy csak kivételesen publikáltak, a *Grosschmid*-tanítvány *Almási Antal* azonban, aki jogi tanulmányait Berlinben, Kielben, Lipcsében, Heidelbergben és Strasbourghban végezte, fontosnak találta, hogy a magyar magánjogi törvénykönyv IV. tervezetét (1914) alapul véve német nyelven jelentesse meg kétkötetes magánjogi összegző művét, hogy az által a német jogtudomány megismerhesse a magyar kodifikációs törekvések eredményeit.²³ Ebben terjedelmes bevezető fejezetet szentelt a magyar magánjog forrásainak, kitérve az osztrák és a német jogtudománynak a magyar magánjog fejlesztésében játszott szerepére is. *Condanari-Michler*, ha kellően tájékozódott volna, ismerhette volna a magyar magánjogászok álláspontját,²⁴ ha a politikai kapcsolatok alakulása más irányultságot generált is. A második tény, amit az idézett sorok alapján nem hagyhatunk figyelmen kívül az, hogy *Condanari-Michler* 1938-ban meg volt győződve az átalakulóban lévő német magánjog követésének szándékáról a magyar-német jogászai interakciók alapján. Itt azonban szükséges hangsúlyozni, hogy elsősorban politikai akaratról,²⁵ mintsem jogtudományi álláspontról volt szó.

3. A magyar magánjogászok reakciója az „új német jogfelfogásra“

3.1. Lelkesedő reakció

Azt, hogy a magyar jogtudomány képviselőinek (legalábbis egy része) kész volt az „új német jogfelfogás” követésére, *Szakáts Kálmán* (*Coloman von Szakáts*) tanulmánya is jelzi, amely a Német Jogakadémia folyóiratában megjelent, magyar szerzők munkái körében elsőként. *A modern magyar jog alapelvei* című tanulmányát²⁶ 1936. február 27-én Drezdában, a Nemzetiszocialista Német Jogászok Szövetségének (*Bundes Nationalsozialistischer Deutscher Juristen* = BNSDJ) helyi szerve előtt korábban szóban már előadta. A szakmai kapcsolatok és a párbeszéd elmélyítését is szolgáló találkozón *Szakáts* a „társadalmi igazságosság” témájával foglalkozott a jogalkalmazás területén. „Adott az első kérdés: mennyiben felel meg a legutóbbi évek kodifikációs folyamata Magyarországon az autonóm és a heteronóm jogalkotás általános elvének? Második kérdésünk pedig az, hogy mely tények határozzák meg a magyar kodifikáció irányvonalát és ez milyen célokat követ? (...) Három jogalkotást meghatározó tényről kell említést tennünk: 1. A magyar jogrendszer múltjáról és történeti fejlődéséről, amely a magyar faj (sajátosságaiból) származó, a földhöz és a nép lelkéhez kötődő jellemzőkkel rendelkező jogintézmények rendszerét hozta létre 2. A magyar államterületének változásáról, ennek népi összetételéről és a békediktátum következtében előálló nemzetgazdaságról. 3. Az európai államok világháború utáni politikai, társadalmi és gazdasági átalakulásáról, valamint a népek közötti viszonyokról.”²⁷ A „magyar faj” kifejezés használata nem volt újdonság a magyar (magán)jogi

²³ ALMÁSI, Ungarisches Privatrecht I–II.; ALMÁSI, Das materielle Eherecht Ungarns 225–277.

²⁴ A magyar magánjog újabb német nyelvű összefoglalása *Almási* műve után mintegy két évtizeddel, 1941-ben Kolozsváron jelent meg. Lásd: BALÁS P. – HELLER – SZEMÉLYI – SZÉKELY – TÚRY, Die Entwicklung des ungarischen Rechts in zwanzig Jahren nach Trianon.

²⁵ A német és magyar jogászok közötti kapcsolatok politikai oldalát jól szemléltetik a Német Jogakadémia folyóiratában (*Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*) a magyar igazságügyi minisztérium képviselőinek hivatalos látogatásairól szóló rendszeres beszámolók. Lásd: N. N.: Rechtswissenschaftlicher Gedankenaustausch zwischen Ungarn und Deutschland 461–462.; N. N.: Besuch des ungarischen Justizministers bei der Akademie für Deutsches Recht 478.; N. N.: Besuch des Präsidenten der Akademie für Deutsches Recht in Ungarn 743. Lásd továbbá: ANTAL, Chapters from the History of the Hungarian Ministry of Justice 37–45.

²⁶ *Szakáts* előadásának az időpontját a következő beszámolóból tudjuk meg: WOLF, Recht des Auslandes, Ungarn, Neue Wege der ungarischen Rechtsschöpfung 331.

²⁷ SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung 491.

irodalomban: magánjogtudósaink a 19–20. század fordulójának kodifikációs hullámához kapcsolóan nem egyszer hivatkoztak a „magyar faj” sajátos jogára a nyugati, germán gyökerekkel rendelkező jogintézményekkel szemben úgy, hogy ez alatt a magyar és a magyarsághoz asszimilálódott honpolgárok összességét értették, nem feltétlenül származási alapon.²⁸ A romantikus nacionalizmus korának sajátos vonása volt, hogy a történeti jogi iskola fogalomrendszerét, többek között a nemzet, a nép vagy a népszellem kategóriáját az organikus jogfejlődés szükségszerűségének indoklásához használták. A párhuzam azonban szembetűnő a német történeti jogi iskola germanista irányzata eszméinek a túlhangsúlyozása és a nemzetiszocialista jogrend kiépítésének folyamata, valamint a magyar történeti jogi iskola hagyatéka és a *Szakáts* írásában használt stilisztikai eszközök között.

A közös hangot megtalálva *Szakáts* fontosnak tartotta, hogy az ún. autonóm jogalkotás példáit is megemlítsse, és ebben a körben különösen a magyar magánjogi törvénykönyv V. tervezetét (MTJ 1928).²⁹ „A korábbi kodifikáció hiánya bizonyos előnyökkel is járt. Az iratlan magyar magánjogsokban hozzájárult ahhoz, hogy az igazságszolgáltatás most, a gazdasági és társadalmi válság idején a törvénykönyv merev szabályaitól szabadon követhesse (...) a változások gyors ritmusát”.³⁰ Érvéleése szakmai szempontból helyesnek tekinthető: a valorizációs törvény (1928. évi XII. tv.) példaként történő említése valóban olyan területe volt a korszak magyar magánjogának, amely az I. világháborút követő rendkívüli gazdasági helyzet miatt a gazdasági életbe való erőteljes és gyors állami beavatkozást igényelt a törvényhozás eszközével, és amely a szakirodalomban is nagy figyelmet kapott.³¹ A két világháború közötti időszak kereskedelmi joggyakorlata alapján megállapítható, hogy a magyar kormány a szerződéses egyensúly helyreállítása érdekében az 1875. évi XV. törvénycikknek, a kereskedelmi törvénynek (Kt.) a hibás teljesítésre vonatkozó szabályaiból levezetett jogi eszközöket, így a hatékonysági záradékot³², a deflációs és infláció rendelkezéseket, a moratóriumot³³, a valorizációt³⁴, az értékállósági záradékot³⁵, a gazdasági lehetetlenülés felhívását (*clausula rebus sic stantibus*)³⁶ és végül, de nem utolsósorban a kártérítés³⁷ intézményét alkalmazta, amelyek egyrészt már beépültek a Curia gyakorlatába, majd a (válság)jog törvényi szabályaiba, másrészt helyet kaptak a magánjogi kódex V. Tervezetében, azaz az általános magánjogban is. *Szakáts* úgy vélte, hogy a vesztes világháború utáni politikai, gazdasági és társadalmi válságkezelése

²⁸ Lásd többek között: JANCsó, A magyar házassági és házastársi öröklési jog 808.; Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetéhez 193.

²⁹ Az V. Tervezet Országgyűlés elé terjesztett szövegét (MTJ 1928) az Igazságügyi Minisztérium hivatalos német fordításban 1940-ben adta ki.

³⁰ SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung 492–493.

³¹ Lásd hozzá: ANTALFFY, Valorizációs törvényjavaslatok 97.

³² Lásd a Kt. 326. §-át valamint 1931-ből a 6.900 és 4.550 sz. rendeleteket. Lásd hozzá: GROSSCHMID, Fejezetek kötelmi jogunk köréből II. 238–239.; BÁTOR, Pénztartozás, kamat 233.

³³ Lásd hozzá: SZLADITS, A moratórium 571.; SZENTIRMAY, A valorizáció fogalma és értékelmélete 54–55.

³⁴ A valorizációt a magyar joggyakorlat a Kt. 326. § 2. bekezdéséből és a váltójogról szóló 1876. évi XXVII. tc. 37. §-ából vezette le. Lásd: BLAU, Pénzromlás és magánjog 89.; BLAU, A magyar valorizáció eddigi története 83; SCHWARZ, A valorizációs kérdések fejlődése és kialakulása 17–18.

³⁵ Lásd hozzá: GOLDBERGER – SZÁNTÓ, Devizajog 20–27.; NIZSALOVSKY, A valorizációs javaslat jogi szempontból 145.

³⁶ Lásd hozzá: ÁGOSTON, Clausula rebus sic stantibus 182.; ALMÁSI, A háború hatása a magánjogra 148.; KOLOSVÁRY, Magánjog 341.

³⁷ Lásd: ALMÁSI, Ungarisches Privatrecht II. 181.; MARTON, Kártérítés 360–361.

céljából hozott törvények a „föld és a népesség viszonyának” a kellő szabályozását szolgálták, ahol a „közösségi érdek” elsődlegességét hangsúlyozta, amely szerinte „mélyen a magyar jogtudatban gyökerezik és a magyar jogrendszerrel teljes harmóniában áll”.³⁸

Arról nem beszélt Szakáts, hogy mit ért a társadalmi igazságosság fogalmán, mint ahogyan nem adta meg az általános igazságosság és a társadalmi igazságosság közötti kapcsolat meghatározását sem. Míg a magánjogi válságkezelési normák létjogosultsága az első világháború évei óta kétségtelen volt, addig a társadalmi igazságosság és a közjó nevében megvalósult demokrácia-deficit veszélyével nem foglalkozott. Szakáts ideológiai szempontból túlfűtött, szakmai köntösben megjelenő beszéde és írása szemléletében és retorikájában elválaszthatatlan Radocsay László³⁹ királyi igazságügy-miniszternek A „jog megújítása Magyarországon” című munkájától, amely 1942-ben Münchenben és Berlinben a Német Jogakadémia kiadványai körében (*Schriften der Akademie für Deutsches Recht*), a „Külföldi jog” című részleg 1. köteteként jelent meg.⁴⁰ Szakáts, a nemesi származású bírósági titkár, aki élénk figyelemmel követte az 1933 utáni német törvényhozást, felhívta a magyar jogtudomány képviselőinek figyelmét erre az írásra. A Magyar Ügyvédi Kamara 1934. június 8-i plenáris ülésén az önkényuralom és a demokrácia közötti „ideológiai harcról” beszélt, amit „a közösség szolgálatában” kell megvívni. Előadásának írott változata az Ügyvédi Kamara sorozatában jelent meg,⁴¹ ezért feltételezhető, hogy a hallgatóság a beszédet kedvezően fogadta – vagy egyszerűen csak hallgatott.

Különös figyelemre méltó a folyóirat 1935 novemberi különszámából a tisztelt budapesti egyetemi tanár, Nizsalovszky Endre⁴² tanulmánya, amely „*Neue deutsche Rechtsgedanken und das ungarische Privatrecht*” („Az új német jogfelfogás és a magyar magánjog”) címmel került az olvasók elé. A magánjogász professzor írását Szent István fiához intézett intelmeiből vett idézettel (8. cap. 4. §) kezdte, mely szerinte félreismerhetetlenül a német jogújítás fő ideáját tartalmazta: „a jog a néppel mindig legyen szoros kapcsolatban”, ezért még az idegen uralkodó is köteles arra, hogy a nép szokásait figyelembe vegye és megtartsa. Nizsalovszky ezek után Werbőczy István országbíró (*protonotarius iudicis curia*) szokásjoggyűjteményét, a *Hármaskönyvet* méltatta, mert az útját állta a római jog recepciójának, és biztosította a tradicionális jog fennmaradását. Ezt a jelenséget „a nép és a jog közötti szoros összhangnak” nevezte, amelynek „a 19. század közepén az erőszakos osztrák jogexport tudott csak véget vetni”. Ezt a rendkívül leegyszerűsített gondolatmenetet követően Nizsalovszky tanulmányának második részében arról írt, hogy természetesen elismeri a magyar magánjogra gyakorolt külföldi hatásokat. Ennek példaként a már hivatkozott kereskedelmi törvényt (1875)⁴³ és a váltótörvényt (1876) említette, amelyek „egyértelműen a német jogszabályok mintájára” készültek. Mindeközben sajnálatát fejezte ki azért, hogy a magyar nyelv elszigeteltsége miatt a német jogból átvett tételek továbbfejlesztését és esetleges kritikáját a német jogtudomány nem feltétlenül ismerhette meg. Előadásának harmadik részét annak szentelte, hogy példákon keresztül szemléltesse a magyar magánjogban a liberalizmussal szembeni erős ellenállást. A felhozott magyar magánjogi példákat egy nagy mozaik részének tekintette, melyek – ha az eddig német jogi megoldásokkal szemben

³⁸ SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung 498.

³⁹ Lásd még: ANTAL, Chapters from the History of the Hungarian Ministry of Justice 37–45.

⁴⁰ RADOCSAY, Die Rechtserneuerung in Ungarn.

⁴¹ SZAKÁTS, A új német birodalmi 565–581.

⁴² HARMATHY, Emlékezés Nizsalovszky Endrére (1894–1976).

⁴³ A Kt. német nyelven Carl Herich, Nikolaus von Szvetenay és Ödön Steinacker fordításában és szerkesztésében jelent meg Budapesten 1876-ban.

álltak is – „*az új német jogfelfogással egybeesnek*”. A nemzetiszocialista jelző használatát Nizsalovszky tanulmányában következetesen kerülte, igenlése az „*új típusú jogi gondolkodásra*”⁴⁴ azonban azért különösen elgondolkodtató, mert gondolatait 15 évvel az NSDAP pártprogramjának megfogalmazása után, a nürnbergi fajvédelmi törvények évében vetette papírra, amikor már világosan lehetett látni, hogy ez a tudományosnak tűnő elnevezés miben realizálódik.⁴⁵

3.2. Óvatos reakció

„*A magyar kereskedelmi jog*” című kétkötetes kézikönyvében Nagy Ferenc (1852–1928)⁴⁶ a jogterület hazai fejlődéséről szóló fejezetben azt állapította meg, hogy az első magyar kereskedelmi törvény, a már hivatkozott Kt. „*híján van az eredetiségnek és önállóságnak*”, hiszen szoros rokonságot mutat az 1861. évi német kereskedelmi törvénykönyvvel (ADHGB), ott pedig, ahol a két törvény között különbségek vannak, más külföldi törvények szolgáltak közvetlen forrásul a magyar jogalkotónak.⁴⁷ Nagy ugyanakkor figyelmeztette a magyar jogalkalmazókat: szerinte a kereskedelmi törvénykönyv értelmezésekor „*különösen ügyelni kell arra, hogy ne kövessük feltétlenül a német jogot azzal az érveléssel, hogy a magyar jog nem akart eltérni a némettől, hogy csak rosszul van lefordítva, hogy kihagy valamit, amit bele kellene foglalni stb.*”⁴⁸ Ezzel az érveléssel a neves kereskedelmi jogász professzor kizárta annak a lehetőségét, hogy a jogalkalmazó a klasszikus jogértelmezési elvek mellett a mintatörvény értelmezését is kövesse, ha az ellentmond a magyar szövegnek és a jogalkotói szándéknak. Nagy ugyanakkor úgy vélte, hogy az ADHGB mint a magyar Kt. egyik első külföldi mintatörvénykönyve, előkészítő munkájával, kommentárirodalmával és a vonatkozó ítélkezési gyakorlattal együtt, kellő körültekintéssel kezelve, kiváló eszköz lehet a magyar Kt. magyarázatához.⁴⁹

Az idézett sorok a német jognak a magyar kereskedelmi jogra és közvetve a kötelmi jogra gyakorolt erős hatását mutatják. Ezért különösen érdekes, hogyan reagáltak a magyar kereskedelmi jogászok az 1933 utáni náci jogújításra.

1935-ben Kuncz Ödön (Edmund) a magyar kereskedelmi jog 1920 és 1935 közötti változásairól írt a német szakmai közönségnek,⁵⁰ majd 1936-ban az elismert budapesti kereskedelmi jogász professzor (1928–1949)⁵¹ két írással is jelentkezett a *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* hasábjain. Előbb a magyar részvényjog új fejlődési irányait ismertette,⁵² majd Hellmuth Türpitz berlini bírósági tanácsos közreműködésével egy magyar jogtörténeti áttekintést adott, amelyet korábban a Magyar Ügyvédi Kamara báltermében német ügyvédeknek adott elő. Türpitz és Kuncz beszámolt a magyar és a német ügyvédek közötti interakciókról. Ezt a jogászok közötti eszmecserét a kulturális

⁴⁴ NIZSALOVSZKY, Neue deutsche Rechtsgedanken und das ungarische Privatrecht 66–71. 1963-ban, a pártállami korszakban, amikor Nizsalovszkyt az 1956-os forradalom után megfosztották a katedrájától, újra a korszak politikai stílusához igazodva írt az európai családjog fejlődéséről (1963). A munkásságáról szóló megemlékezésekben ezt azzal magyarázzák, hogy abban az időben ez volt az egyetlen lehetőség a tudományos művek publikálására. NIZSALOVSZKY, A család jogi rendjének alapjai. Lásd hozzá: HARMATHY, Emlékezés Nizsalovszky Endrére (1894–1976).

⁴⁵ Lásd még: NIZSALOVSZKY, A magánjogi törvénykönyv külföldi visszhangja.

⁴⁶ HAMZA, Emlékezés Nagy Ferencre (1852–1928).

⁴⁷ NAGY, A magyar kereskedelmi jog kézikönyve I. 27.

⁴⁸ NAGY, A magyar kereskedelmi jog kézikönyve I. 39.

⁴⁹ NAGY, A magyar kereskedelmi jog kézikönyve I. 39.

⁵⁰ KUNCZ, Bericht über Ungarn 33–99.

⁵¹ Kuncz tudományos tevékenységéhez Magyarországon lásd: KUNCZ, A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve.

⁵² KUNCZ, Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht 721–726.

együttműködés melletti, kiemelkedő területnek tekintették a szerzők. Hírt adtak arról, hogy az 1936. évi Német Jogásznapon (*Deutscher Juristentag*) a magyar jogászság számos képviselője részt vett, majd ezt követően 250 német jogász utazott Budapestre. A budapesti találkozón – többek között *Lázár Andor* igazságügyminiszter és *Antal István* igazságügyminisztériumi államtitkár jelenlétében – élénk szakmai eszmecserét folytattak, melyen a magyar jogászok „különös érdeklődést mutattak a német jogfejlődés iránt”.⁵³

Nehéz további források hiányában megítélni azt, hogy ez a szereplés mennyire jelentette *Kuncz* nemzetiszocialista jog iránti nyitottságát. Napjójában az 1936. év eseményeinél a következő bejegyzés olvasható: „Hazajőve a náci Németországból, találkoztam Mackensen budapesti német követtel, akit nagyon érdekeltek 'tapasztalataim'. Röviden válaszoltam: 'Én, mint afféle kereskedelmi jogász, mindenről mérleget állítok fel. Hitlernek van három nagy aktívája és három szörnyű passzívája. Az aktívák: 1. hadsereg (amelyet régi kipróbált szakemberek építenek), 2. gazdaságpolitika (amelyet a régi Schact vezet) és 3. külpolitika (amelyet az Ön apósa vett kezébe). A passzívák: 1. Júda, 2. Róma, 3. a tudomány megtámadása. Aki a zsidó fajt üldözi, nem csak nem jó ember, de nem jó közgazda sem. Aki a pápát eszi, annak beletörik a foga (qui mange le pape, en meure). Aki pedig a német tudományt bántalmazza, megássa a német nép sírját. Mert ez a nép nem azért nagy, mert sok millió lelket számol, hanem azért nagy, mert Gutenberg, Luther, Kant, Goethe, Mozart, Bach, Hegel, Beethoven stb., stb. nemzete.' Mackensen nagyot nézett rövid előadásomra, de nem szólt semmit. Azt hiszem, rólam sem jelentett kedvező képet.”⁵⁴ Nos, ez a bejegyzés arra utal, hogy a német jogfejlődés iránti „különös érdeklődés” – legalábbis *Kuncz* esetében – a valóságban politikai szempontból korlátozott volt, mint ahogy naplójának további részei is összességében ezt a meggyőződést erősítik meg 21. századi olvasójában.⁵⁵

Ami a német kereskedelmi jognak és joggyakorlatnak a magyar jogra és joggyakorlatra gyakorolt hatását illeti, az ADHGB hatálybalépését, majd az I. világháborút követő évek voltak a meghatározóak, nem pedig a nemzetiszocialisták hatalomra kerülését követő időszak. Jó példa erre a korlátolt felelősségű társaság, amelyet 1930-ban jelent meg a magyar jogba. A német GmbH (1892) törvényi szabályozása utáni negyvenéves késés számos előnyt hozott a magyar társasági jog számára: a jogalkotó átgondolt, praktikus, a magyar gazdaság és a gazdasági szereplők hosszú távú igényeinek is megfelelő, jól használható törvényt alkotott. A korai viták⁵⁶ és *Pap Dávid* első tervezete⁵⁷, valamint annak *Bozóky Géza* tollából származó kritikája⁵⁸ alapján a német mellett az osztrák GmbH törvény (1906)⁵⁹ segítségével alakult ki a közkereseti társasághoz hasonló formaként induló, majd *Bozóky* által a részvénytársaság egyik változatának tekintett új társasági típus. *Kuncz* koncepciója és a német kereskedelmi jog által befolyásolt törvénytervezet,⁶⁰ amely az 1930-as magyar korlátolt felelősségű társasági reform alapjává vált,⁶¹ magyar részről semmilyen módon nem

⁵³ TÜRPIITZ, Das ungarische Recht und seine Entwicklung 726.

⁵⁴ KUNCZ, Életem 341.

⁵⁵ *Kuncz* náci jogászokkal és jogászi szervezetekkel való többoldalú, aktív együttműködését lásd: SCHUMANN, Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer 79–186.

⁵⁶ FLEISCHMANN, Adalékok a kereskedelmi törvény revisiójához 6–12.

⁵⁷ PAP, Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 26–69.

⁵⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság. A külföldi és de leg ferenda a magyar jogban.

⁵⁹ BUJTÁR, Jogátvétel vagy modellkövetés? 21–44.

⁶⁰ KUNCZ, Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetről és a korlátolt felelősségű társaságról.

⁶¹ Lásd hozzá: FERENCZ, A magyar társasági jog modernizálása az 1930. évi V. törvényekben különös tekintettel a korlátolt felelősségű társaságokra 44–58.

hozható kapcsolatba a nemzetiszocialista jogátruházási törekvésekkel. Más kérdés, hogy a kereskedelmi jog harmonizációjának igénye német részről milyen szerepet töltött be a náci „birodalomépítési” elképzelésekben, az ún. nagytér-gazdaság kialakítására irányuló törekvésekben a háború előtti és alatti években.⁶²

Az I. világháborút követő, majd az 1930-as évekbeli gazdasági válság hatásainak leküzdése mellett egy másik tényező is hozzájárul ahhoz, hogy a korszak magyar joggyakorlatának feltárására is kiemelt figyelmet fordítsunk. 1938-tól különösen igaz az, hogy a jogkorlátozó normák hatását a gazdasági életben a levéltári források alapján lehet csak valósághűen bemutatni. A kutatás elvi kérdése az lenne, hogy befolyásolta-e a jogkorlátozó és jogfosztó normák tartalmának nyilvánvaló szembenállása a „*törvény feletti*” természetjoggal a pécsi bírók ítélkezési gyakorlatát, és az alkalmazandó jogot „*elviselhetetlenül igazságtalannak*” látták-e. Ezek helyett azonban – a realitások talaján maradva – azt vizsgáltam, hogy a pécsi bírók a bizonyítási eljárás során milyen hozzáállást tanúsítottak. Megpróbálták esetleg a törvény szigorát enyhíteni vagy a törvény betűje szerint jártak el? A kutatás során másodsorban arra kerestem választ, hogy a gazdasági élettel kapcsolatos ügytípusok közül melyek fordultak elő, volt-e ezeknek büntetőjogi következménye, a köztörténeti események mennyiben befolyásolták a gazdasági élet működését, továbbá mekkora volt a diszkrimináló jogi normák társadalmi jelentősége a dél-dunántúli Baranyában.

Mivel a kutatási eredmények közzététele részben már megtörtént,⁶³ nem tűnik szükségesnek az elemzett jogesetek teljes körű felsorakoztatása ebben az összegző tanulmányban. Ehelyett egy több szempontból is érdekes, átfogó esettel célszerű betekintést nyújtani az ítélkezési gyakorlatba. Az alábbi eset a zsidók gazdasági életből való kirekesztésén túl a jogfosztottak kárára hasznot húzni akarók cinizmusára is rávilágít.

Az állandó pécsi lakhellyel rendelkező *Bokor Ede* 1942 tavaszán nyújtott be keresetet a Pécsi Királyi Törvényszékhez az *Országos Kőszén és Kereskedelmi Vállalat* tulajdonosa, *Farkas Pál* ellen, aki tartozott neki az üzlet, a vevőkör és a „*bevezettség*” vételárészlete fejében 5.983 pengő 44 fillérrel, amely összeg 1942. február 28-ig lett volna fizetendő. Mivel kötelezettségének felhívás ellenére sem tett eleget, *Bokor* igényét per útján kívánta érvényesíteni.⁶⁴ *Farkas* előkészítő iratában a kereset elutasítását kérte az alábbiak alapján: „*Felperes és köztem megállapodás létesült, melynek betű szerinti szövege az volt, hogy eladja üzletkörét és bevezettségét. Ez azonban színlelt adásvételi ügylet volt, mert a megállapodás háttérben tulajdonképpen az állt, hogy felperes nagyon jól tudta, hogy a zsidótörvény folytán üzleti tevékenységét folytatni nem tudja, módot keresett tehát arra, hogy üzletét hogyan menthesse át. A legalkalmasabbnak látszott tehát az a mód, hogy a vevőkör bevezettség eladásának színlelésével felperes részére továbbra is egy állandó részesedés biztosítsa az üzleti jövedelemből. Ezért kötöttet ki a vagononkénti 6 pengő részesedés. Ebből világos, hogy itt nem történt más, mint felperes üzletének burkolt módon való folytatása. (...) A színlelt ségre utal még az a további körülmény is, hogy a megállapodás létesítésével egyidejűleg felperes tisztviselője is átvétetett.*” *Farkas* hosszan fejtegette, milyen hátrányos számára, hogy köztudottan zsidó tulajdonú cégnek lett a jogutódja, majd a következőkkel folytatta: „*Kezdő és tájékozatlan voltam, aki nem számolhattam azszal, hogy kijelölés lesz s oly helyzet áll elő, hogy az még az törvényes tilalomba is fog ütközni. Az 1939. évi IV. tc. 26. § értelmében nem lehet olyan cselekményt elkövetni, mely a törvény kijátszására irányulna. (...) Ez pedig a törvény 26. § 3. és*

⁶² A náci nagytér-gazdaság igényének jelentőségét a német és magyar jogászok közötti együttműködés tekintetében szintén részletesen bemutatja *Eva Schumann* a fent (55. lábjegyzet) hivatkozott tanulmányában.

⁶³ HERGER, Jogkorlátozás és jogfosztás a gazdasági életben a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlata alapján 21–47.

⁶⁴ MNL BML VII/IIB II/2536/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli keresetlevél.

6. pontja alapján kizárja azt, hogy felperesnek részesedést adjak, vagy kijelölés részesévé tegyem. Előállott az a helyzet tehát, hogy a szerződés törvény alapján lehetetlenné vált. Ha ugyanis kijelölést nem kérek, akkor a szerződés önmagától lehetetlenül, mert nincs üzleti tevékenység, nincs tehát felperesi haszon. Ha viszont kijelölést kapok, akkor kijátszása volna a törvénynek, hogy kijelölés folytán s dacára havonként ellenszolgáltatásban részesítem felperest s ezzel mintegy üzlettársammá teszem. (...) Előadom továbbá, hogy a megállapodás kizsákmányoló szerződés is, mert az anyagi romlásomat idézné elő, s mint ilyen semmis. Felperes ugyanis egy reá nézve már értékkel nem bíró üzletkört adott el, mert azt mint zsidó ügysem folytathatta volna, s ebből minden közreműködés vagy ellenszolgáltatás nélkül oly vagyoneleőnyt élvezne, mely teljesen aránytalanságban áll az én vagyoni és kereseti viszonyaimmal ebből az üzletből kifolyólag. (...) Ez pedig teljesen kimeríti a kizsákmányolás összes ismérveit.”⁶⁵

Bokor válasziratában közölte az 1941. szeptember 29-én közte és alperes között létrejött megállapodás szó szerinti szövegét, melynek lényegi elemei a következők voltak: 1. hogy „Dunántúli Kőszén és Árukereskedelmi Vállalat, Farkas Pál” névvel egyéni kereskedelmi vállalatot létesít és azt a Pécsi Királyi Törvényszéknél bejegyezteti. 2. Az adásvétel tárgya felperes nagykereskedelmi vállalatának az ügyfélköre és bevezetettsége volt. 3. A felek a 120.000 pengő vételár részletfizetésében egyeztek meg az eladás menetéhez és mértékéhez igazodva (vagonrakományonként 6 pengő) addig, míg a 120.000 pengő törlesztése meg nem történik. 4. Befektetési fejében Bokor további 20.000 pengő készpénzre volt jogosult, illetve 40.000 pengő értékig garanciakötelezettsége keletkezett a 120.000 pengő vételár teljes kifizetéséig. 5. A megállapodás biztosítékként a vevő kézizálogul lekötötte az *Első Dunavidéki Takarékpénztár Rt.* tulajdonát képező 100 db részvényét.⁶⁶ Az 1942. október 28-i tárgyalási jegyzőkönyv szerint alperes továbbra is a Budapesten bejegyzett *Országos Kőszén és Árukereskedelmi Vállalat* tulajdonosa volt, azaz a megállapodás szerinti pécsi cégalapításra és bejegyzésre nem került sor.⁶⁷

Alperes újabb válasziratában azt hangsúlyozta, hogy Bokorral „soha nem beszéltek vételről, nem vettek fel leltárt, a netáni követelések jegyzéke írásba nem foglaltatott”, de egyúttal hivatkozott arra is, hogy felperessel már 1940. június 3-án előkészítettek egy megállapodást, azonban „a szerződéstervezetet a megváltozott viszonyok folytán az abban kívánt formában megvalósítani nem lehet”. Mindebből szerinte „nyilvánvaló, hogy ennél az (újabb) ügyletnél másról, mint haszonrészesedésről szó sem lehetett”, másrészt pedig – feltételtől függő ügyletről lévén szó – további részesedést felperes nem várhat el.⁶⁸ Az aktához csatolták Farkas 1941. június 29-i levelét felpereshez, mely szerint szerződéses kötelezettségüket a jövőben bizonyos módosításokkal tudják csak teljesíteni. Ezek a következők voltak: 1. a komlói kőszénbánya termeléseinek eladása után járó vagononkénti térítést nem tudják fizetni, mert a cég képviseleti jogát a felperessel kötött szerződés bemutatása után a komlói kőszénbánya megvonta; 2. a felperes által benyújtott elszámolást részben fogadja csak el, és a 6.200 pengőnyi tartozásból 2.000 pengőt nem fizetnek ki; 3. a szerződésben említett további követelések törlesztését kéri; 4. fenntartja magának a jogot, hogy – „amennyiben az üzlet továbbra is ilyen eredménytelen marad” – „a magunk részéről az bármikor megszüntessük, illetve Önnek visszaajánljuk”.⁶⁹ Az utóbbi mondat különösen annak fényében érdekes, hogy felperes a zsidókat érintő jogfosztás következtében nem vásárolhatta volna vissza üzletét. 1941. június 30-án Bokor szintén levélben leszögezte, hogy ő „egy virágzó és jövedelmező

⁶⁵ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli előkészítő irat.

⁶⁶ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli válaszirat, 1942. október 14.

⁶⁷ MNL BML VII/2b II/2536/1942/6 sz. jegyzőkönyv, 1942. október 28.

⁶⁸ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli előkészítő irat, 1942. december 19.

⁶⁹ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli másolat alperes 1941. június 29-i leveléről.

üzletet” adott el, és a kialakult helyzetért őt felelősség nem terheli. Alperes levelének tartalmát nem volt hajlandó tudomásul venni, és kérte, hogy egy számára is megfelelő ajánlatot dolgozzanak ki.⁷⁰

Felperes újabb előkészítő iratában tételesen cáfolta az alperesi válaszirat állításait: 1. az eredeti és módosított megállapodás is adásvételi ügylet volt, mely utóbbi szerint csupán a vételártörlesztés módja igazodott volna a bevételekhez, azaz nem haszonrészesedést és nem uzsoraszerződést jelentett; 2. a vétel tárgya határozottan meg volt jelölve; 3. a kijelölés intézménye egy évvel később lépett hatályba, mint az adásvételi szerződés; 4. a vevő mérnök-vállalkozóként tisztában volt azzal, hogy mit vesz, sőt a vásárolt üzletből 3 üzletet hozott létre; 5. az üzletmenetről közölt adatok – tanúvallomással is igazolhatóan – az üzleti könyvek tartalmával nem egyeznek meg, azaz az ügylet alanyi és tárgyi lehetetlensége nem áll fenn, sőt 14.000 pengő nyereség termelődött csupán az 1940-es csonka üzleti évben.⁷¹

Felperes *Bokor* Pécsen, 1943. április 22-én bekövetkezett halála után örökösei a követelésüket alperes irányában fenntartották. Keresetükben⁷² hangsúlyos elem volt, hogy *Kuncz Ödön* kereskedelmi jogi tankönyvére („tanítására”) hivatkozva a megállapodást kereskedelmi vételként minősítették, amely az „*eladó által nyújtott szimultán szolgáltatással betöltést nyert, és az, ami ebből a lebonyolított vételi ügyletből fennmaradt, csupán egy pénztartozás. A pénztartozás pedig alapvető jogszabály szerint soha nem lehetetlenül, sem anyagilag, sem tárgyilag. Egyáltalán nem is értjük, mit akar alperes a tárgyi lehetetlenüléssel. Ilyen fogalmat a bírói gyakorlat egyáltalán nem ismer. Ismerünk természeti lehetetlenülést, ha a szolgáltatás teljesítése természetben lehetetlenné válik, ismerünk jogi lehetetlenülést, ha jogszabály teszi lehetetlenné a teljesítést. De alanyi és tárgyi lehetetlenülést egyáltalán nem ismerünk.*”⁷³ Hangsúlyozták továbbá, hogy a pénztartozást az utólagos egyeztetések során is elismerte alperes, és a „*közbejött változások nemhogy megszüntették volna alperes jövedelmét, hanem lényegesen emelték*”.

Mivel a törvényszék a per során megkereste a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarát, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értékarányossága kérdésében véleményt kérjen tőle, felperesek hivatkoztak az értékarányosság meglétére is, valamint a Magyar Királyi Curia egy publikált határozatára, mely szerint „*a vételár leszállítása nem igényelhető azon a címen, hogy például az ügylet tárgyát képező üzlet használhatósága a zsidótörvények gazdasági hatásai következtében csökkent, és ekként a vételi ügylet tárgya is veszített értékéből*”.⁷⁴ Az ügyet sajnos nem zárták le, ezért csak a korszak curiai döntvényei és szakirodalma alapján következtethetünk a megoldására.

A jogeset ismertetése előtt feltett kérdésekre a – mindeddig feltáratlan – levéltári forráskutatáskutatás alapján nem lehet egyszerű választ adni. Egyrészt a kereskedelmi ügyletnek nem minősülő adásvételekkel kapcsolatosan a vizsgált levéltári anyagban a korszak kodifikálatlan magánjoga kapcsán arról érdemes említést tenni, hogy a felsőbírósági döntvényeken kívül a hazai jogi érvelésben szokatlan módon nem egyszer jogtudósok műveire is hivatkoztak. Az antiszemita jogalkotás szerint zsidónak minősülő magyar állampolgárokat érintő jogfosztó normák hatása – általában véve – két szempontból nyilvánult meg: mezőgazdasági ingatlanok adásvétele esetén a szerződés tartalmazta a vevő(k) nyilatkozatát arról, hogy nem zsidók,⁷⁵ ha pedig a peres felek egyikét

⁷⁰ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli másolat felperes 1941. június 30-i leveléről.

⁷¹ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli válaszirat, 1942. december 18.

⁷² MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli (1943. április 22. után előterjesztett) kereset.

⁷³ KUNCZ, A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve.

⁷⁴ Jogi Hírlap Hiteljogi Döntvénytára 1943/V. 209.

⁷⁵ Lásd hozzá: CSÓSZ, Földreform és fajvédelem 176–192.

a per tartalma alatt munkaszolgálatra hívták be, az ügyet felfüggesztették, majd – amennyiben a felperes a szolgálatból nem tért haza – megszüntették. A perek túlnyomó többsége vételárhátralék megfizetéséért indított ügy volt, melyek jogi szempontból kevésbé érdekesek. A további ügytípusok (vételi ügylet érvényességének kimondása, meghatalmazás mint uzsorát palástoló ügylet okiratba vétele miatt tőke és járuléka iránti per, színleges adásvételi szerződés, a szerb megszállás ideje alatt kötött jogügyletek megtámadhatósága, ingatlan tehermentesítése, ingatlan bekebelezésére alkalmas okirat kiállítása, ingatlanok birtokba bocsátása és a szedett hasznok kiadása, fedezetelvonás) körében a jogfosztás tekintetében két figyelemre méltó elem is kiemelhető. Előfordult, hogy tőkekövetelés esetén a királyi törvényszék az eljárást a 3.840/1944. m. kir. rendelet 20. § alapján felfüggesztette, mert az alperes zsidónak minősült és a „*zsidóvagyon az államra átszállt*”.⁷⁶ A szerb megszállás ideje alatt kötött jogügylet megtámadhatóságának vizsgálatakor pedig a perújító alperes azzal érvelt, hogy felperes „*a II. zsidótörvény (1939. évi IV. tc.) 31. §-a alá esik, nem támadhatja meg a jogügyletet*”. Mivel azonban a bíróság megállapította, hogy az ügyletkötés idején a vevő nem volt tévedésben felperes személyét tekintve, elutasította a perújítási keresetet.⁷⁷

Másrészt a kereskedelmi ügyletnek minősülő adásvétellel kapcsolatos ügytípusok között szintén a vételárhátralék illetve tartozás követelése volt a leggyakoribb, de előfordult tisztességtelen verseny abbahagyása, kártérítés és járuléka, kenyérsütési és eladási jogosítványt megvonása miatti, szavatossági igény érvényesítése iránti és kártérítési igény érvényesítése iránti ügy, lehetetlenülésre történő hivatkozás a szerződéses kötelezettség teljesítésének elmulasztása miatti perek túlnyomó részében nem volt jelentősége annak, ha az adásvételi ügylet egyik alanya zsidónak minősült. Az pedig, hogy az ügyek nagyrészt az egyik vagy akár mindkét fél zsidó volt, nem jogi kérdés, hanem ennek a társadalmi csoportnak a korabeli kereskedelmi életben és az adott régióban való felülreprezentált voltára utalhat csupán. A jogfosztás következményei a kereskedelmi ügyletnek minősülő adásvétellel kapcsolatos ügyeknél is megjelentek, bár ezeknek sem volt feltétlenül, minden esetben jogi jelentősége. A kenyérsütési jog megvonása következtében – rágalmozás vádjával – indított per mondanivalója témánk szempontjából abban állt, hogy a kereskedelmi tevékenység gyakorlásához szükséges hatósági engedély visszavonása a zsidó kereskedő gazdasági tevékenységét ellehetetlenítette. Sajnálatos módon remek példa a zsidó tulajdonú cégek árjásításának folyamatára a *Bokor Ede* és az Országos Kőszén és Kereskedelmi Vállalat új tulajdonosa, *Farkas Pál* közötti jogvita. Míg a magánjogi joggyakorlat szempontjából az ügy érdekessége a szerződéses kötelezettség (jogi kategóriaként nem létező) ún. alanyi és tárgyi lehetetlenülésére hivatkozásban van alperesi részről, addig a társadalmi környezet ábrázolása tekintetében az ügy alperesének mentalitását tükröző cinikus érvelés szembetűnő: színlelt illetve kizsákmányoló szerződésnek nevezte a felperes és közte létrejött adásvételt, mégpedig azzal az indokolással, hogy „*felperes (...) egy reá nézve már értékkel nem bíró üzletkört adott el, mert azt mint zsidó úgyszemint folytathatta volna, s ebből minden közreműködés vagy ellenszolgáltatás nélkül (...) vagyoneit élvezte*”.⁷⁸

Harmadrészt a kereskedelmi élettel összefüggő bűncselekmények tekintetében megállapítható, hogy az eltérő származású illetve felekezeti hovatartozású személyekkel szemben indított eljárásokban nem fedezhető fel diszkrimináció sem anyagi jogi, sem eljárásjogi tekintetben. Ezt támasztja alá, hogy a vizsgált levéltári anyagban számos olyan eset is található, melyekben

⁷⁶ 3.840/1944 sz. királyi rendelet 20. §.

⁷⁷ MNL BML VII/2b II/2428/1942. sz.

⁷⁸ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli előkészítő irat.

különböző származású és/vagy vallású személyek ugyan abban a perben voltak vádlottak,⁷⁹ mivel a baranyai régióban a magyar, a zsidó, a német és a délszláv kereskedők között a zsidókat polgári és politikai jogok tekintetében egyenlősítő törvény (1867. évi XVII. tc.) óta jellemzően élénk kereskedelmi kapcsolatok és együttműködés létezett. Figyelemre méltó azonban, hogy az árdrágítás vádjával indult büntető ügyekben a védelem a terhelt nemzethűségének jelentőséget tulajdonított: a vizsgált levéltári anyagban csakis nem zsidó származású vagy izraelita vallású terheltek esetében fordult elő, hogy hatósági erkölcsi bizonyítványt csatoltak a tárgyalási jegyzőkönyvhöz, amely egyébként csak azt tartalmazta, hogy a terhelt büntetlen előéletű-e.⁸⁰ Ugyanakkor nem található az ügyiratokban nyoma annak, hogy a bíróság a bizonyítékok értékelése során a nemzethűség kérdését vagyoni bűncselekmények esetén figyelembe vette volna, míg más bűncselekményekkel (kormányzósértés, közösség elleni izgatás, valótlan hír terjesztése, a magyar nemzet megbecsülése elleni vagy honvédelmi törvénybe ütköző vétség, katonaság intézménye elleni izgatás stb.) vádolt személyek ügyében ennek fontos szerepe volt. A vizsgált levéltári anyagban tipikusan zsidó származású vagy izraelita vallású kereskedő terheltek ellen indult büntetőeljárás árdrágítás és hivatalos közeg megvesztegetése,⁸¹ közszükségleti cikk elvonása,⁸² közellátás veszélyeztetése⁸³ vagy zsarolás⁸⁴ vádjával, bár ezek a bűncselekmények előfordultak más származású és vallású gyanúsítottak esetében is.

Diszkriminációra utaló jelet az eljárás lefolytatásában és az ítélezésben nem lehet kimutatni: a bírók pontos alkalmazói voltak jogfosztó elemekkel megfertőzött magánjogunknak és a háborús viszonyok valamint gazdasági krízisek esetén jellemző rendkívüli büntetőjogi normáknak is, továbbá a bizonyítottság tekintetében sem játszott szerepet az, hogy a peres fél illetve a terhelt zsidónak minősült-e.⁸⁵ Sokkal inkább az ügyek társadalmi háttere, az ellenérdekű fél esetenként cinikus érvelése vagy a feljelentők és tanúként kihallgatott sértettek mentalitása a megdöbbenő, és jelzi a jogfosztásnak – a jogalkalmazási kérdéseken messze túlnövő – káros társadalmi hatását a déldunántúli Baranyában, és vélelmezhetően annál tágabb körben is.

⁷⁹ Lásd többek között a MNL BML VII/2b 1872/1942 számú ügyet, melynek vádlottjai *Laub Henrik* és tizenkét zsidó illetve német kereskedőtársa volt.

⁸⁰ Példának okáért a *Schwab József* németbólyi, római katolikus vallású földműves elleni perben a hatósági erkölcsi bizonyítványt a községi körjegyző állította ki. Eszerint a terhelt „büntetlen előéletű kifogástalan erkölcsi magaviseletű, valamint nemzethű és politikai szempontból teljesen megbízható, józan életű, szorgalmas egyén”. MNL BML VII/2b III/1548/1942 1357/1942 sz. hatósági erkölcsi bizonyítvány, 1942. április 28.

⁸¹ MNL BML VII/2b 1949/1942 sz. ügy *Bauer Ádám* zsidó kereskedő terhelt ellen.

⁸² MNL BML VII/2b 2611/1942 sz. ügy *Hirschfeld Kálmán* zsidó kereskedő terhelt ellen; 2612/1942 sz. ügy *Honig Miksáné* zsidó kereskedő terhelt ellen; 2613/1942 sz. ügy *Lichtenstwin Jenő* zsidó kereskedő terhelt ellen; 2997/1942 sz. ügy *dr. Tausz Péter* zsidó földbérlő ellen.

⁸³ A közellátás veszélyeztetése vétség vádjával *König Antal* (római katolikus) és *Guttmann Adolf* (izraelita) kereskedők ellen indított eljárás azért érdekes, mert az utóbbi munkaszolgálat miatt hazatéréséig felfüggesztett eljárást az I. rendű terhelt vonatkozásában sem folytatták. Az ügy szabályszerű lezárására sem került sor. MNL BML VII/2b 1666/1942 sz. Lásd továbbá a 3654/1942 számú ügyet, mely *Braun Pál* izraelita vallású kereskedő felmentésével fejeződött be, mivel a vádlott igazolta, hogy szappankészletét bejelentette a hatóságoknak.

⁸⁴ MNL BML VII/2b 1675/194.

⁸⁵ MNL BML VII/2b 3437/1941 sz. ügy, melyben a Pécsi Királyi Törvényszék 3437/1942/3 számú ítéletében kétséget kizáró bizonyítottság hiányában 1942. október 1-jén felmentette az árdrágítás vádjáról *Barna (Braun) Béla* református vallású pécsi kereskedőt.

3.3. Elutasító reakció

A korabeli magyar magánjogtudomány jeles képviselői közül Kunczon kívül a már említett Almási Antal (1873–1941) volt az, aki rendszeresen publikált németül is. Almási 1873. november 14-én született a Nyitra megyei Galgócon, Apfel Jakab és Rudolfer Berta fiaként. A család nevét tíz évvel később, 1883-ban magyarosították, a korabeli asszimilációs trendhez igazodva. A tehetséges fiatalember először vallástudomány iránt mutatott érdeklődést, majd a jogi tanulmányok mellett döntött.⁸⁶ 1935–1936-ban, amikor a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* hasábjainak a bírósági joggyakorlatnak a magyar magánjog alakításában betöltött szerepét elemezte, a királyi Curia bírása (1927 óta), illetve a budapesti és a szegedi jogi fakultások egyetemi magántanára volt. Hiánypótló, részletes történelmi áttekintést adott német olvasóinak, majd – érvelésének lényegi elemeként – a szokásjog és a kodifikált magánjog közötti különbséggel foglalkozott. Almási, Grosschmid tanítványa és a történeti jogi iskola követője, rendszeresen foglalkozott írásaiban a szokásjog előnyeivel a (tökéletlennek és merevnek tekintett) kodifikált joggal szemben: tanulmányát ugyan ebben az évben majdhogyan változatlan tartalommal magyar nyelven is publikálta.⁸⁷

Almási hosszas magyarázkodása a magyar, továbbra is szokásjogi alapú magánjogról minden bizonnyal azzal indokolható, hogy a német jogtudomány, amely ekkor már évtizedek óta a jogi pozitívizmus útjára lépett, némi értetlenkedéssel fogadta a kodifikációs folyamat eredménytelenségét, az MTJ vitájának elhalasztását (1928). Almási erre a késlekedésre a következő tudományos választ fogalmazta meg: „Nem kerülhetem el azt a kérdést, vajjon, a trianoni béke korszaka csakugyan hivatva van-e arra, hogy Csonkamagyarországnak adja azt a kódexet, amelyet régen oly lelkesedéssel és oly hosszú időn át Nagymagyarországnak készítettünk elő? És ha erre csak határozott nemmel tudok felelni, ez nem esik éppen könnyen, hiszen e felelet sok-sok, talán nem is egészen nyomtalanul teljesített saját munkám eredményét is kétségessé teszi.”⁸⁸

Figyelemre méltó, hogy az 1935 utáni években Almási már nem kívánt németül, a nemzetiszocialistává vált „III. Birodalomban” publikálni, miközben itthon még jeleket meg írásai, sőt, 1940-ben a *Szladits Károly* szerkesztésében közzétett hat kötetes „Magyar magánjog” című sorozat családjogot tartalmazó II. kötetében Almási – vélelmezhetően tudatosan – kerülté⁸⁹ a német rendszerszemléletű dogmatika alkalmazását, és ehelyett a tradicionális magyar családjogban használt intézményeket csoportosította nagy szakmai igényességgel, de egyértelműen sajátosan.⁹⁰ Almási tudományos és emberi habitusát mi sem jellemzi találóbban, mint amit Beck Salamon 1946. január 31-én, a II. világháború viharos és véres évei után újraindított *Jogtudományi Közönyben* közzétett nekrológban fogalmazott meg: „(...) Néhány lírai megjegyzéssel keretezzük körül annak a tudósunknak emlékét, aki a legszemélytelenebb, legeltárgyasultabb volt. A stoikus filozófus aszkétizmusával, amely egyben a kötelességteljesítés önelégültségének érzését is magával hordja, nevelte önmagát jogászgyógyászatra. Birkózni sem kellett a jogtól idegen kisértetek csábításával; vértéve volt érdeklődésének a jogra való reá szorításával és az apage

⁸⁶ SZIRMAI, Zsidó jogászok a magyar jogéletben 132–137.

⁸⁷ ALMÁSI, Die Bedeutung des Gerichtsgebrauchs für das ungarische Privatrecht 195–217; ALMÁSI, A bírói gyakorlat jelentősége a magyar magánjogban 1–20.

⁸⁸ ALMÁSI, A polgári törvénykönyv 8.

⁸⁹ ALMÁSI, Házassági jog 11–293.

⁹⁰ Lásd hozzá: HERGER, Beiträge zur Entwicklung des ehelichen Güterrechts in Ungarn 20–76.

*satanas csábképeket hessegető mozdulatára sem volt szüksége. Grosschmid tanítványai közül talán a legerősebben Almási volt Grosschmid rabja. Almási dicséretére mondvá, nem a jurare in verbe magistri önállótlan meddő szolgáltságával, sekély értékű epigonizmussal, hanem az analitikus módszer, a logikai elemzés követésében.*⁹¹

A másik kiemelkedő magánjogász, aki szívesen és rendszeresen publikált németül, Újlaki Miklós (1906–1937) volt.⁹² A *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* 1934–1935. évi számában közölt tanulmányában a magyar jog továbbéléséről írt a Jugoszláviához csatolt területeken. Precíz munkája a trianoni békediktátum és a rendkívüli jogi partikularizmus következményeit mutatta be, ami a magánjogi jogalkalmazást jelentős mértékben nehezítette.⁹³ Újlaki, miután 1928-ban a budapesti jogi karon diplomát szerzett, Szladits Károly magánjogi szemináriumának a munkatársa is volt egészen 1942-ig, miközben édesapja nyomdokaiba lépve ügyvédként is tevékenykedett, 1933 tavaszától a Budapesti Ügyvédi Kamara tagjaként. Szladits tanítványaként elsősorban 1861-től kezdődően a magyar magánjog bibliográfiáján dolgozott, de a környező országok jogfejlődését vizsgáló több éves kutatásával is ismertséget szerzett. 1930–1931. tanévet a Berliini Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként jogtörténeti tanulmányainak folytatásával töltötte, többnyire a breslaui Kelet-Európa Intézetben, amely több alkalommal lehetővé tette számára kutatási eredményeinek német nyelven történő közlését.⁹⁴ A hazai magánjog-tudományban elismertségét jelezte, hogy Szladits és Fürst László mellett a „Magyar magánjog mai érvényében: törvények, rendeletek, joggyakorlat” című (1934) mű kötetmi jogi kötetének a munkálataiban is részt vett.⁹⁵

Újlaki Miklós a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* 1936–1937. évi számában újra értékes tanulmánnyal jelentkezett. A trianoni békediktátum következményeit elemezte a magánjog tekintetében: a magyar állam területvesztesége, amely hat környező államot gazdagított, felvetette a kérdést, hogy a jogegységesítés milyen módon lehetséges ezekben az államokban úgy, hogy átmenetileg hatályban tartották a magyar magánjogot.⁹⁶ Az ügyvéd szerző egyetemi előadásai és szemináriumai mellett a tudományos közéletben is aktívan részt vett ezekben az években is: többek között az 1936. február 8-án megalakult Magyar Jogászegylet Összehasonlító Jogi Szakosztályának egyik titkárává választották, de rendszeresen előadott a Budapesti Ügyvédi Kar ügyvédjelölti tanfolyamain is.⁹⁷ Összehasonlító magánjogi kutatásaival 1939-ben – nyilvánvalóan a háborús körülmények hatására – felhagyott, de Szladits összegző sorozatának kötetmi jogi (IV.) kötetében a bérletről és az ingyenes használat átengedéséről szóló fejezeteket ő dolgozhatta ki.⁹⁸ Két évvel később a magyar zsidókat érő jogfosztás részeként ügyvédi tevékenységétől is kénytelen volt megválni,⁹⁹ mint ahogy munkaszolgálatosként a mindennapjait sem a tudományos tevékenység, hanem a túlélésért való küzdelem töltötte ki.

⁹¹ BECK, Almási Antal 38.

⁹² NAGY, Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon 181–198.

⁹³ ÚJLAKI, Das Schicksal des ungarischen Rechts auf den Jugoslawien angeschlossenen Gebieten 83–92.

⁹⁴ NAGY, Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon 181–198.

⁹⁵ SZLADITS – FÜRST – ÚJLAKI, Magyar magánjog mai érvényében.

⁹⁶ ÚJLAKI, Die rechtsvereinheitlichenden Bestrebungen der Nachfolgestaaten und das ungarische Privatrecht 561–583.

⁹⁷ NAGY, Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon 181–198.

⁹⁸ ÚJLAKI, A bérlet. Ingyenes használat átengedése 545.

⁹⁹ NAGY, Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon 181–198.

3.4. Egyetértő reakció

Bár a trend már 1935-től kiviláglott, 1938 kétségtelenül töréspont volt a magyar magánjogászok körében abban a tekintetben, hogy ki és milyen témában publikál a német szakmai folyóiratokban, amelyek szakmaisága a sajnálatos ellentétet a természetjogi elvek és a pozitív jog tartalma között az első magyar zsidótörvény évében már nem tudta elfedni. *Arató Istvánt* ez az ellentét nyilvánvalóan nem érintette kellemetlenül, hiszek újra és újra feltűnt a folyóirat szerzői között. A fiatal jogász a budapesti jogi fakultáson szerzett doctor iuris címet 1936-ban. Előbb a Budapesti Központi Járásbíróság gyakornokaként helyezkedett el, majd a nemzetiszocialista jogot tanulmányozta a berlini egyetemen (1936, 1938, 1939). 1944 és 1945 között a pécsi jogi kar magántanára volt, miután 1941-ben egységes bírói és ügyvédi szakvizsgát tett, 1943-ban pedig habilitált. 1937¹⁰⁰ és 1945¹⁰¹ között tagja volt a breslaui székhelyű Kelet-Európa Intézetnek (*Institut für Osteuropäisches Recht*), amely a vizsgált folyóiratnak, a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht*-nek a kiadója volt. *Arató* nemzetközi közjogi és magánjogi írásainak¹⁰² az értékelése különösen azért igényel további vizsgálatokat, mert méltatója a pécsi jogi fakultás folyóiratában, a *Jurában* 1997. január 1-jei halálát követően nem látta szükségesnek tényekkel alátámasztani azt, hogy *Aratót* miért tartotta „a magyar jogásztársadalom egy kiemelkedően jól képzett alakj(ának), (...) aki bölcsességével, példamutató emberi helytállásával szétlobbant üstökösként világos előttünk.”¹⁰³ 1939-ben *Arató*nak sem erkölcsi, sem jogi problémája nem volt azzal, hogy az I. zsidótörvényt (1938. évi XV. tc.) megmagyarázza és indokolja¹⁰⁴ a folyóirat jogász olvasóinak, bár a törvény felszámolta az általános jogegyenlőség elvét, és származásuk alapján különbséget tett a magyar állampolgárok között. Ugyanakkor nem foglalt kifejezetten állást a zsidóság „faji” vagy vallási meghatározásáról, és nem szabályozta a „zsidók” politikai jogait, illetve az izraelita vallás gyakorlását. A törvény hivatalos német nyelvű fordítását az írásban a magyarországi zsidók jogállásának jogtörténeti bemutatása követte. *Arató* úgy találta, hogy „ezzel a törvénnyel Magyarország csatlakozott azokhoz az államokhoz, amelyek a zsidókérdés törvényi szabályozását nem csak szükségesnek tartják, hanem a zsidóság visszaszorítását a gazdasági területen és a szellemi életben kikerülhetetlen és halaszthatatlan követelménynek tekintik ahhoz, hogy a nép életében egészséges egyensúly jöjjön létre”.¹⁰⁵ Úgy vélte, ugyanez a gondolat motiválta a magyar jogalkotókat *Árpád*-házi királyainktól kezdve a zsidóemancipáció koráig, ezért az új szabályozást nem találta idegennek a magyar néplelektől.¹⁰⁶

¹⁰⁰ *Arató* 1937-ben lett az intézet tagja. Lásd: *Arató István*, Pécsi Egyetemi Almanach.

¹⁰¹ *Arató* tagsága 1945-ig tartott. Lásd: Exportált oktatók, Pécsi Egyetemi Almanach.

¹⁰² *ARATÓ*, Háborús felelősségünk egy francia megvilágításában 253–258; *ARATÓ*, Vádak és tények; *ARATÓ*, Die völkerrechtliche Haftung; *ARATÓ*, A nemzetközi jogi visszaütés 382–440; *ARATÓ*, Joghatóság a külföldi állam magánjogi ügyletei felett.

¹⁰³ *BOLERATZKY*, In memoriam dr. *Arató István* 48.

¹⁰⁴ *ARATÓ*, Gesetz vom 29. Mai 1938 zur Sicherung des Gleichgewichts im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben 311–318. A törvényjavaslatot a Képviselőházban 1938. május 5. és 18. között tárgyalták, míg a Felsőházban egyetlen ülésen, 1938. május 24-én. A két ház bizottságai 1938. április 20-án, illetve május 20-án fogadták el. A törvényt 1938. május 29-én, *Imrédy* kormányzása alatt hirdették ki. Lásd bővebben: *LEHOTAY*, A jogszükités útján 55.

¹⁰⁵ *ARATÓ*, Gesetz vom 29. Mai 1938 zur Sicherung des Gleichgewichts im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben 311.

¹⁰⁶ *ARATÓ*, Gesetz vom 29. Mai 1938 zur Sicherung des Gleichgewichts im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben 311–312.

A következő évben *Arató* fontosnak tartotta, hogy német olvasóival megismertesse az MTJ öröklési jogának nemzeti, a német modelltől eltérő megoldásait (1795–1811. §§). Felhívta olvasói figyelmét arra, hogy az MTJ hivatalos német fordításban történő kiadásával (1940) a magyar Igazságügyi Minisztériumnak az volt a célja, hogy „(...) a külföldi szakmai köröknek lehetőséget adjon a kodifikációs munkálatok teljeskörű megismerésére és (...) észrevételek megfogalmazására. (...) A tervezet (értsd: az MTJ) a magyar magánjog több sajátosságát is megőrizte, melyek további fenntartása a külföldi szakmai körök számára hosszabb indoklást igényel, mivel ezek csak a magyar életviszonyok alapján magyarázhatók és értelmezhetők.”¹⁰⁷ A magyar öröklési jog szerint a „nép érzületének” (*Volksgeist*) megfelelő jog, amely az ősi vagyoni törvényes öröklése esetén a visszaháramlási jog fenntartását indokolta akkor is, ha ez a német jogászság számára idegen.¹⁰⁸

E jogi megoldás egyik magyarázata a magánjogi kodifikációs mozgalom (1900–1928) évtizedeinek jogpolitikai célkitűzéseiben keresendő. A II. tervezet (1913) hivatalos indoklásában¹⁰⁹ – amely nagyrészt *Szászy-Schwarz Gusztáv* munkája volt, a kodifikátor világossá tette, hogy célja a nemzeti jog megőrzése volt,¹¹⁰ ami a családi és öröklési jog területén különösen az özvegyi jog, a kötelesrész¹¹¹ és (a középkori ősiség maradványának tekinthető) visszaháramlási jog¹¹² koncepciójában jelent meg, és amelyeket *Arató* 1940-ben a magyar „népi érzülettel” magyarázott. Mindez nem mondott ellent annak az iránynak, amerre az európai öröklési jog fejlődött. A 19. század uralkodó eszméit – a magánjog területén is – a szabadság és az egyenlőség jelszavai¹¹³ jelenítették meg, amelyek a 19. század végétől kezdve a magánjog szociális és kollektivisták szempontjait és individuális kereteit erkölcsi és politikai posztulátummal egészítették ki.¹¹⁴ Ennek eredményeként az egyenlőség, a szolidaritás és az igazságosság értékei az öröklési jog területén is jelentőséget nyertek, ami szükségszerűen ellensúlyozta a végrendelkezési szabadság abszolutizálását, és így a családtagok érdekei nagyobb figyelmet kaptak.¹¹⁵

Az öröklési jog más területein a két világháború közötti időszakot jellemző jogkorlátozó változások a háborúval összefüggésben jelentek meg. Ezek közé tartoztak a haditelkek, a katonai telkek és a családi birtokok, amelyek közös jellemzője a megterhelési és az elidegenítési tilalom, valamint a tulajdonos rendelkezési jogának a korlátozása volt. A haditelek a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárva megélhetésének előmozdítását szolgálták.¹¹⁶ A haditelek elidegenítéséhez, bérbe vagy haszonbérbe adásához, használatának átengedéséhez hatósági engedélyre volt szükség az 1820/1917. számú ME rendelet 3. §-a alapján. Az örökhagyó végintézkedési joga is korlátozott volt a haditelek tekintetében, mert a haditelekről csak a leszármazók között tehetett osztályt, házastársának özvegyi ellátását szabályozhatta, házasságon kívül született gyermekét a köteles részre

¹⁰⁷ ARATÓ, Die Rückfallerbfolge im neuen Entwurf zum ungarischen Privatrechtsgesetzbuch 366.

¹⁰⁸ ARATÓ, Die Rückfallerbfolge im neuen Entwurf zum ungarischen Privatrechtsgesetzbuch 367–370.

¹⁰⁹ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg.

¹¹⁰ Lásd: ALFÖLDY, Észrevételek a Magyar Magánjogi Törvénykönyv Javaslatának az ági öröklést, özvegyi jogot és kötelesrészt szabályozó részeihez 29–52.; BADITZ, Az öröklési jog a Magánjogi Törvénykönyvben 150–154.

¹¹¹ DEZSŐ, Az özvegyi jog és köteles rész kapcsolatai 131–151.; ALMÁSI, A kötelesrész kiszolgáltatási módja 189–190.; BECK, A kötelesrész természetbeni kielégítéséhez 51.

¹¹² PÁRNICZKY, Az ősiség a XIX. században 415–478.

¹¹³ A jogpolitikai célról lásd: Az Általános Magánjogi Törvénykönyv tervezete. Öröklési jog. Indoklás I.

¹¹⁴ PÓLAY, Ein Versuch zur Kodifizierung des ungarischen Erbrechts im 19. Jahrhundert; BIERMANN, A végrendeleti szabadság és a köteles rész 36.

¹¹⁵ Lásd: TÓTH, Magyar magánjog. Öröklési jog.

¹¹⁶ Lásd bővebben: STIASSNY, A mindennapi élet jogi problémái 193.

jogosultak sérelme nélkül végintézkedéssel részesíthette. Amennyiben nem volt törvényes örökrészre jogosult leszármazója, házastársa és szülője az örökhagyónak, akkor jogosult volt a rokonok közül vagy a nem rokoni körbe tartozók közül olyan személyt örökösnek nevezni, aki ellátta és gondozta őt, és ezzel vált érdemessé az öröklésre.

A vitézi telket – német úgynevezett *Erbhof*¹¹⁷ intézményéhez hasonlóan – „*a magyar állam védelmében kitűnt, feddhetetlen honfiak*” részére az államfő adományozhatta abban az esetben, ha meghatározott közszolgálati kötelezettségek teljesítésének eleget tettek, és az ingatlan különleges jogi minőséget szerzett, de lehetőség volt arra is, hogy a tulajdonos a kizárólagos tulajdonát képező ingatlanból maga alapítson leszármazója számára vitézi telket. Ehhez csak megerősítésre volt szükség az államfő részéről. A vitézi telkekre vonatkozó korlátozó rendelkezések közé tartozott, hogy az ilyen jellegű telkeket elidegeníteni, megterhelni, bérbe vagy haszonbérbe adni, haszonélvezetét vagy használatát másnak átadni, rá végrehajtást vezetni nem lehetett. Kivételes esetben és a Vitézi Szék hozzájárulásával volt lehetőség arra, hogy hasznos beruházások céljára a vitézi telket megterheljék.¹¹⁸ Öröklés esetén oszthatatlan egészként szállt át arra az örökösre, aki alkalmasnak bizonyult a törvény értelmében a telek átvételére. Amennyiben nem volt az örökhagyónak utóda, vagy visszautasította a vitézi telket, akkor mást is megjelölhetett az örökhagyó, elsősorban nő leszármazójának a férjét. Nem vehette át azonban a vitézi telket, aki a közszolgálatok teljesítésére testileg vagy szellemileg képtelen volt, továbbá az sem, aki erkölcsileg megbízhatatlannak minősült. A vitézi telek visszaszállt az államra, amennyiben a tulajdonosa hazaárulást követett el, a telek átvételekor tett esküjét megszegte, valamint ha örökösödés vagy várományosra való átszállás esetén alkalmas utódja nem volt, vagy nem igényelte a telket. A tulajdonos jogainak korlátozásaként értelmezhető, hogy bizonyos feltételek megléte esetén a vitézi telek még a tulajdonos életében a várományosra szállt át a törvény erejénél fogva.¹¹⁹

A két világháború közötti öröklési jogi változások közé tartozott végezetül a családi hitbizomány szabályozása is.¹²⁰ Magát a *fideikommissum* intézményét Magyarországon 1687-ben vezették be, majd 1723-ban az alapítás jog kiterjesztették a nemességre. Az ősiségi pátens 1852-ben az ABGB szabályainak az érvényesülését jelentette, amelyek – bizonyos változtatásokkal az alapítási eljárás tekintetében – az Országbírói Értekezletet (1861) követően is hatályban maradtak. Mivel hitbizomány létesítéséhez királyi engedélyre volt szükség, az alapítás lehetőségét 1918 után átmenetileg megszüntették, így az MTJ nem tartalmazott erre vonatkozó külön rendelkezést. 1936-ban a jogalkotó meghatározta a kedvezményezettként megnevezhető személyeket, azaz korlátozta a kedvezményezettek számát, és az öröklést csak a primogenitura elve szerint tette lehetővé. Kötöttek voltak a hitbizományhoz kapcsolódó egyes jogügyletek is. Az 1936. évi XI. reformtörvény célja nem az volt, hogy megszüntesse a hitbizomány intézményét, hanem hogy korlátozza annak az érvényesülési körét. Kimondatlanul is abból kiindulva, hogy elsősorban a szántóföld az, melyet szabaddá kell tenni, számos vagyontárgyat meghagyott hitbizományi kötöttségben: a készpénzt, a halgazdaságokat, a bányatelkeket, a lakóházakat, a belterületi épületeket, a földadó alá nem eső területeket, a nádasokat és a legnagyobb részt kitevő erdőket. Nem meglepő, hogy ez a reform erős

¹¹⁷ PÓLAY, A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog 55–58. A Birodalmi Örökbirtoktörvényt 1933-ban alkották meg. Szövegét lásd: NÉMETH, Demokrácia és diktatúra Németországban II. 211–214.

¹¹⁸ STIASSNY, A mindennapi élet jogi problémái 195.

¹¹⁹ 1920. évi XXXVI. tc. Lásd hozzá: HELLEBRONTH, Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve.

¹²⁰ 1936. évi XI. tc.

kritikát és ellenállást váltott ki a közvéleményből a korlátozott alkalmazási kör és a lassú végrehajtás miatt.¹²¹ Úgy tűnik, *Arató* számára nem volt prioritás ennek az intézménynek a nemzetiszocialista joggal való harmonizációja.

A magyar magánjogászok, mint *Almási* fentebb idézett, a kodifikáció kudarcáról szóló 1935-ben közölt írásából¹²² kiderül, a trianoni békediktátum által megcsonkított Magyarország számára jobbnak találták a szokásjog rendszerét, mint egy kódex elfogadását. Ugyanennek a jelenségnek néhány évvel később egy újabb értelmezése is felmerült. A jénai egyetemi tanár *Walter Krusch* 1941–1942-ben elégedetten állapította meg, hogy a tervezetre „mindeniütt jellemző, hogy a (nem magyar) elveket teljes mértékben sajátos módon formálta (nemzeti) jogintézménnyé. Ebben ténylegesen nyilvánul az, hogy a jogi norma minden esetben sajátos alkotás és a népi adottságokból fakad.”¹²³ Ez a jelenség összhangban volt az 1940-es évek jogfelfogásával.

Más kérdés, hogy az öröklési jog azon jogterületek közé tartozott, amely közvetlenül is érintkezett a jogfosztó normákkal a jogegyenlőség hiánya, a szerződési képesség korlátozása és az árjásítás következtében. A vizsgált levéltári iratokban gyakoriak voltak az öröklési szerződés felbontására irányuló keresetek, ami arra utal, hogy az öröklési szerződés a mindennapi jogélet részévé vált az osztrák jog uralmának éveiben a 19. század közepén,¹²⁴ és az is maradt. Mivel az öröklési szerződés célja általában az volt, hogy haláláig gondoskodjanak egy vagy több idős személy (gyakran a szülők) eltartásáról és gondozásáról, a szerződést megtámadták, ha a kedvezményezett nem teljesítette gondozási kötelezettségét.¹²⁵

Hasonló okok vezették a következő per felperesét is, bár nem tartásról és gondozásról, hanem bizonyos fizetési kötelezettségek teljesítésének átvállalásáról volt szó. Ezért *Braun Oszkár* ügye elsősorban nem a típus szempontjából különleges, hanem a köztörténeti háttér és a jogfosztó normák következményeinek a megjelenése miatt: a II. zsidótörvény értelmében a részvénytársasági formában működő vállalatokat kötelezték arra, hogy az igazgatóságban és az ügyvezetőségben a személyi összetétel átalakítását fokozatosan végrehajtsák, és a törvényben meghatározott arányszámot 1943. január 1-jéig elérik.¹²⁶ Az apa, *Braun Oszkár* részvénytársasági igazgató és törvényes fia, *Braun Mátyás* háztulajdonos, aki a *Rosenberger Júliával* kötött házasságból született, 1939. január 30-án kötött örökösödési szerződést Pécsen. 1941. szeptember 25-én *Braun Mátyás* ügyvédje felhívást intézett *Braun Oszkár*hoz az öröklési szerződést megszüntető új szerződés aláírására. Az atya hálátlanságra hivatkozott, amely fia részéről annak ellenére történt, hogy „ő mindeközben fiának ajándékozta az Agrária részvényeit”.¹²⁷ A megszüntetésről szóló szerződéstervezet, melyet 1941 októberére kelteztek, tartalmazta *Braun Oszkár* kijelentését is, hogy az édesanyja, néhai *Rosenberger Júlia* hagyatékából rá háramlott félingatlan tulajdonával édesatyjának életében rendelkezni nem fog, az ingatlanjuttalékot el nem idegeníti és zálogjoggal meg nem terheli. A megszüntető szerződést, illetve annak záradékát azonban nem írták alá és a keltezésből a nap is

¹²¹ PÜSKI, Vélemények és adatok: Hitbizományok a két világháború közötti Magyarországon 198.

¹²² ALMÁSI, Die Bedeutung des Gerichtsgebrauchs für das ungarische Privatrecht 195–217.

¹²³ KRUSCH, Ungarns Privatesetzbuch 1. Lásd hozzá még: DOMKE, Ungarns Privatrechtsgesetzbuch 625–626.; FLAD, Ungarns Privatrechtsgesetzbuch 145–153.; HEDEMANN, Betrachtungen zu Ungarns Privatesetzbuch 1137–1140.

¹²⁴ Lásd: HERGER, Das Nebeneinanderleben des österreichischen und des ungarischen Privatrechts im Königreich Ungarn und in den Nebenländern der Ungarischen Krone 195–215.

¹²⁵ Lásd például: MNL BML VII/2b 1309/1942 sz.

¹²⁶ Lásd: HEGEDŰS, Örösváltás 2.

¹²⁷ MNL BML VII/2b 170/1942 sz., szám nélküli ügyvédi felhívás, 1941. szeptember 25.

hiányzik.¹²⁸ Nem sokkal később, 1942 nyarán azonban az apa pert indított fia ellen öröklési szerződés érvénytelenné nyilvánítása iránt. Az eljárás jegyzőkönyvéből kiderül, hogy az ügyvéd az árjásítás során abban a hitben tárgyalta a vevővel a társasági részesedések megvásárlásáról, hogy a részvények már az alperes fiú tulajdonában vannak (amit a fentiek alapján a fiú joggal gondolhatott). A per anyagához csatolták *Braun Máttyás* és *Rosenberger Júlia* közös végrendeletének másolatát is, melynek jelentősége az ügyben az volt, hogy *Braun Máttyás* nyilatkozata szerint minden ingó és ingatlan vagyonát házasságuk fennállása alatt szerezte, és ezért azok fele részben közszerzemény címén felesége tulajdonát képezik.¹²⁹ A per 1942. június 10-én a felek közötti egyezséggel zárult, melyet a Pécsi Királyi Törvényszéknek az eljárást megszüntető végzéséhez csatoltak.¹³⁰ Az ügy iratai alapján – a családi jogvitán túl – rekonstruálható a pécsi Agrária Gyáripari és Kereskedelmi Rt. árjásításának története is: az 1942. évi statisztikai adatok szerint az „*Agrária keményítő dextringyár és kereskedelmi vállalat*”, amely a korszak antiszemita szakirodalma szerint „*zsidócég*” volt,¹³¹ a törvényes határidőn belül ún. „*egyéni, nem zsidó tulajdonú céggé*” vált,¹³² miközben *Braun Máttyás*, a helyi hitközség elöljáróságának tagja és apja mintegy két év múlva a népirtás áldozatává vált.¹³³

Gyakoriak voltak a Pécsi Királyi Törvényszék előtti perek között az örökbefogadási ügyek.¹³⁴ A kiskorú vagy nagykorú személyek örökbefogadása Magyarországon az 1952. évi IV. tv. hatályba lépéséig szerződéses jogügylet volt, melyhez csupán közjegyzői okiratba foglalásra, illetve utólagos megerősítésre volt szükség.¹³⁵ Újdonságként a jogfosztás éveiben az örökbefogadási szerződésekben két elem jelent meg: egyrészt a szerződéskötő felek kijelentése arról, hogy nem zsidók,¹³⁶ másrészt az örökbefogadás tényének bejegyzése a felekezeti anyakönyvbe a keresztlevél csatolásával.¹³⁷ A II. világháború éveiben a magánjogi szakirodalom különösen a nemzetközi örökbefogadással kapcsolatos jogvitákban adott útmutatót a jogalkalmazóknak: az állami, közrendészeti szempontok nem tették „*kívánatossá*”, hogy az örökbefogadás „*konjunkturalis magánérdekeket szolgáljon*”, és nem engedték az „*iparszerűséget*”, azaz hogy az örökbefogadó több külföldi állampolgárt örökbe fogadhasson. A miniszteri megerősítést megtagadták, ha az örökbefogadó külföldi állampolgár volt, kivéve azokat az eseteket, ha az örökbefogadó állama az igazságügyminiszter intézkedését hatályosnak ismerte el, az örökbefogadó Magyarországon lakó, megállapíthatatlan állampolgárságú személy volt, vagy ha a külföldi örökbefogadó hazájának törvényei szerint illetékes hatóságnál a megerősítést megkísérelte, de az nem volt kieszközölhető amiatt, mert a külföldi hatóság magát a megerősítésre illetéktelennek mondta ki arra hivatkozva, hogy az örökbefogadott magyar honos.¹³⁸ *Szászy István* szerint a nemzetközi örökbefogadások jelentős része színlelt jogügylet volt, amely csak a magyar állampolgárság megszerzésére irányult.

¹²⁸ MNL BML VII/2b 170/1942 sz., szám, aláírás és a nap megjelölése nélküli szerződéstervezet.

¹²⁹ MNL BML VII/2b 170/1942 sz., másolat az 1934. szeptember 30-án közjegyzői okiratba foglalt közös végrendeletről.

¹³⁰ MNL BML VII/2b 170/1942/9 sz. tárgyalási jegyzőkönyv, 1942. június 10.

¹³¹ HEGEDÜS, Örségváltás 337.

¹³² T. MÉREY, Pécs gyáriparának legfontosabb adatai egy 1942-ben készült felmérés tükrében 125–148.

¹³³ A tanulmány szerzője köszönetet mond *Schweitzer Gábornak* a hitközségi iratokon alapuló szóbeli közlésért.

¹³⁴ Lásd többek között MNL BML VII/2b 463/1942 és 4426/1942 sz.

¹³⁵ RÉKASINÉ ADAMKÓ, Az örökbefogadás Magyarországon 1946 előtt 72–93.

¹³⁶ MNL BML VII/2b 2194/1942 sz.

¹³⁷ MNL BML VII/2b 4427/1942 sz.

¹³⁸ SZÁSZY, Magyar nemzetközi magánjog I. 462–464.

Ezzel magyarázta azt, hogy ha magyar örökbefogadóról és külföldi örökbefogadottról volt szó, az örökbefogadott nem szerzett magyar állampolgárságot, hanem csak a kedvezményes honosítás lehetősége állt fenn.¹³⁹

A jogalkotás újdonságait 1940-ben újra *Arató* tollából ismerhette meg a német jogász olvasó: a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* közölte a II. zsidótörvény fordítását *Arató* bevezetőjével, melyben arról panaszkodott, hogy milyen nehézségekkel kellett az előterjesztőnek szembesülnie a törvényjavaslat képviselőházi vitája során.¹⁴⁰

Arató a náci Németországban közölt írásaiban rendszerint a törvényhozás újdonságaival¹⁴¹ vagy a kelet-magyarországi és erdélyi területek visszacsatolásából következő magánjog-alkalmazási problémákról értekezett,¹⁴² minden mélyebb jogi elemzés nélkül. Figyelemre méltó, milyen óvatosan érvelt a magyar területek jogegysége mellett a magyar Korona egykori társországaiban az „újraegyesítésig” hatályban maradt OPTK-val szemben. Úgy találta, hogy „a német Birodalom és Olaszország célja Dél-Kelet-Európa újrendezésével a magyar-román ellentétek felszámolása volt”, és „a keleti, valamint az erdélyi területeknek a magyar Szent Koronával való újraegyesítéséről szóló törvény (1940. évi XXVI. tc.) nagyjából-egészéből megegyezik az észak-magyarországi újraegyesítésről szóló törvénnyel (1938. évi XXXIV. tc.). Ezért úgy találta, hogy (...) az OPTK elvetését nem annak idegen volta indokolja, hanem a normatartalmának a célszerűtlensége”.¹⁴³

Az újabb, III. zsidótörvény bemutatásának feladatát a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* hasábjain újra *Arató* vállalta, írásából kiviláglóan teljes egyetértésben a jogalkotóval, és ismét a középkori jogkorlátozásra történő hivatkozással.¹⁴⁴ A folyóirat 1944-es utolsó számaig a rendszeres szerzők közé tartozott, és hozzászólásaiban – a szakmaiság leple alatt – minden esetben a náci jogalkotás elfogadása mellett foglalt állást.

*Csiky János*nak, az igazságügyi minisztérium miniszteri titkárnak a „*Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn*” („Zsidókérdés magyarországi szabályozása”) című írása, amely hosszadalmas statisztikai indokolást tartalmazott a törvényi rendezés halaszthatatlanságának bizonyítására, sokatmondó sommás mondattal kezdődött: „*Alig akad nép, amely 1935-ben a Német Birodalomnak zsidókérdés megoldására szolgáló rendelkezéseit feszültebb figyelemmel és több megértéssel kísérte volna, mint a magyar.*”¹⁴⁵ *Csiky* életrajzi adatait a Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltár évkönyvében találjuk meg (2017): *Horthy* kormányzó 1930-ban avatta apja, *Vitéz Csiky Jenő* nyomdokain járva vitézzé. Jogtudományi tanulmányait 1934-ben Szegeden zárta le. Miután állami ösztöndíjjal előbb Genfben (1936), majd Londonban (1938) folytatott újabb tanulmányokat, 1940 és 1946 között Budapesten volt polgári ügyszakban ítélkező bíró. Eközben 1938 decemberétől 1945 augusztusáig az Igazságügyi Minisztérium alkalmazottja volt,¹⁴⁶ és e tevékenysége keretében készítette el német nyelvű, hivatkozott tanulmányát is 1942-ben.

Különösen figyelemre méltók a curiai tanácsos *Hegedűs József*nek a náci Németországban publikált írásai is, tekintettel a II. világháború utáni tudományos tevékenységére. Az 1942. évi VIII.

¹³⁹ SZÁSZY, Magyar nemzetközi magánjog I. 462–464.

¹⁴⁰ ARATÓ, Übersetzung des sog. II. Judengesetzes 278–292.

¹⁴¹ ARATÓ, Das neue ungarische Gesetz über das Verfahren gegen extritoriale Personen 242–500.

¹⁴² ARATÓ, Die Rückgliederung der ehemaligen jugoslawischen Gebiete an Ungarn 24–32.

¹⁴³ ARATÓ, Probleme der Wiedervereinigung der ostungarischen und siebenbürgischen Gebiete mit Ungarn 362–370.

¹⁴⁴ ARATÓ, Rassenschutzmaßnahmen in der ungarischen Ehegesetznovelle 381–389.

¹⁴⁵ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60.

¹⁴⁶ HORVÁTH, Az Almásfüzitói Timföldgyár 1956-ban 83–84.

törvénycikkhez, amely a zsidó vallást bevetté nyilvánító 1895. évi XLII. tc-t helyezte hatályon kívül, Hegedűs annyit fűzött hozzá, hogy a norma „a keresztény egyházakkal indokolatlanul egyenlő jogállást” számolta fel.¹⁴⁷ 1942-ben egyetértő és elfogadó hangnemben írt bevezető tanulmányt a kötelező polgári házasságot és egységes bontójogot bevezető 1894. évi XXXI. tc-t (Ht.) módosító III. zsidótörvényhez, ugyancsak a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* hasábjain.¹⁴⁸

Hegedűs ebben az időszakban német jogbölcseleti szakfolyóiratokban is publikált,¹⁴⁹ de pályájáról, szemléletmódjáról a halála évében (1975) összeállított monográfiája bevezetőjéből informálódhatunk elsősorban: „nemesi magyar család sarjaként jött a világra, és ez meghatározta világlátását, neveltetését és életfelfogását. (...) mélységesen hitt Istenben, az egyén természet adta jogaiban, de egyidejűleg a közösségekben is: a családi kötelék erejében, és mindezek felett, a legnagyobb családban, a hazában. (...) beszédszinten sajátította el, többek között, a latin nyelvet. Anyanyelvi szinten beszélt németül, jól bírta az angolt és franciát, olvasott görögül. (...) A jogtudományi doktorátust 1926-ban szerezte meg a budapesti Pázmány Péter Jogtudományi Egyetemen, miután 4 évet töltött az I. világháború olasz frontján. 1931/32-ban egy kurzust végzett a kölni egyetemen, Kelsen prof. felsőfokú, speciális kollégiumának hallgatójaként. Első bírói kinevezését 1938-ban kapta. 1936–1948 között az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs osztályának munkatársa, majd 1953-ig felső bírósági büntető tanácselnök.”¹⁵⁰ Ez a bevezető írás a Pester Lloyd 1935. május 16-i számában megjelent tanulmányra hivatkozva azt emelte ki, hogy Hegedűs a német jogpozitivizmus bukását látta az 1933 utáni jogi változásokban, ezért azt is kijelentette, hogy „Magyarország nem térhet át a német jogrend biológiai naturalizmusára.”¹⁵¹ Az a „liberális” szemléletmód, ami a monográfia kéziratát kiadásra előkészítő rokon szerint Hegedűst jellemezte, a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* hasábjain kilenc évvel később, 1944-ben igazságügyi minisztériumi alkalmazottként publikált írásának szellemiségével világosan szemben állt.¹⁵² Hegedűs munkásságának átfogó feldolgozása¹⁵³ ezért új kutatási terület lehet a kellő, mélyebb értékelés érdekében.

3.4. A hallgatás reakciója

A magyar magánjogtudomány képviselői között leginkább a Ht-t módosító III. zsidótörvény (1941. évi XV. tc.)¹⁵⁴ tekintetében mutatkozott véleménykülönbség. Ez az ellenreform, amelyet Arató, Hegedűs és Csáky a náci folyóiratokban megerősített, a legtöbb magánjogi szakíró pedig hallgatásával elfogadott, megtiltotta a zsidók nem zsidókkal történő házasságkötését. Amikor Almási Antal megírta a házassági jogról szóló fejezetet a Szladits által szerkesztett „Magyar magánjog” című hatkötetes művében, a III. zsidótörvény még nem volt hatályban, 1941 telén pedig Almási már nem élt. A törvény támogatóinak kommentárirodalma tehát az ezt követő időszakból származik.

¹⁴⁷ HEGEDŰS, Rechtslage der israelitischen Glaubensgemeinschaft 130–132.

¹⁴⁸ HEGEDŰS, Gesetz vom 2. August 1941 über die Ergänzung und Abänderung des GA. XXXI 416–422.

¹⁴⁹ HEGEDŰS, Ungarns Privatgesetzbuch. Randbemerkungen anlässlich der deutschen Übersetzung 154–167.

¹⁵⁰ HEGEDŰS, A szintetikus jogbölcselet alapjai 7.

¹⁵¹ HEGEDŰS, A szintetikus jogbölcselet alapjai 7.

¹⁵² HEGEDŰS, A szintetikus jogbölcselet alapjai, ahogy ma – 1975-ben – látom azokat 7.

¹⁵³ Hegedűs jogbölcseleti munkásságát Szabadfalvi József dolgozta fel, lásd SZABADFALVI, A természetjog rehabilitációja: Hegedűs József „szintetikus” jogbölcselete.

¹⁵⁴ A törvényjavaslat parlamenti vitájához lásd: LEHOTAY, Szabadságmegvonó intézkedések a családjog területén a Horthy-korszak második felében 193–203. Az 1894. évi XXXI. tc. és az azt módosító harmadik zsidótörvény összehasonlító elemzését lásd: HERGER, Eherecht in Ungarn (1918–1945) 45–81.

A törvénycikk jogpolitikai célja a miniszteri indokolásból világosan kiderül: „Magyarországon a zsidóság az egyetlen nagyobb néptömeg, amely eltérő fajként tűnik fel a magyarság és az árja-fajhoz tartozó hazai nemzetiségek mellett. Annak megvilágítására, hogy mily arányban következhetik be a nem zsidók és zsidók magyarországi fajkeveredése, nem annyira a hazai 800 ezres zsidó tömeget kell szembeállítani a kb. 13 milliós nem zsidó lakossággal, hanem inkább a kb. 600 ezer értelmiségi foglalkozású zsidót a kb. 4 milliónyi értelmiségi foglalkozású nem zsidóval. A zsidó fajhoz tartozók a hazai nem zsidókkal az utóbbi félszázad alatt egyre növekvő számban házasodtak össze és ezzel mind a nem zsidók, mind a zsidók szempontjából nemkívánatos fajkeveredés egyre nagyobb méreteket öltött. (...) A felsorolt adatok kellőképpen mutatják, hogy a nem zsidó-zsidó házasságok iránt érzett társadalmi ellenérzés, sőt a zsidók társadalmi és gazdasági visszaszorítására irányuló jogszabályok sem bizonyultak elegendő visszatartó erejűnek a nemkívánatos fajkeveredés megakadályozására. Ezért más európai országokhoz, például Németországhoz, Olaszországhoz, Romániához, Szlovákiához és Horvátországhoz hasonlóan a törvénytervezet 9. §-a Magyarországon is bevezeti, hogy zsidók nem házasodhatnak nem zsidókkal.”¹⁵⁵

Az akadály ellenére kötött vegyesházasság érvényes volt, de büntetendő (14. §). A büntetéssel való fenyegetés nem csak a házassággkötő felekre terjedt ki, hanem az állami anyakönyvvezetőre is, aki szándékosan vagy gondatlanságból közreműködött egy ilyen házasságkötésnél.¹⁵⁶ A vizsgált levéltári anyagban azonban egyetlen zsidó-nem zsidó vegyesházasság miatt vagy annál történt közreműködés miatt indított büntetőper sem volt. Ez különösen annak fényében érdekes, hogy a „fajvédelmi” házassági köteléki jogi szabályok Magyarországon ugyan a vegyesházasságok számának drasztikus csökkenéséhez, de nem megszűnéséhez vezettek: míg 1895 és 1918 között ez a szám folyamatosan emelkedett, a két háború közötti időszakban stagnált, a II. világháború éveiben csupán erősen visszaesett.¹⁵⁷ A büntetőperek hiánya ezek esetében minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy belügyminiszteri engedély¹⁵⁸ birtokában kötötték meg őket. Karády kiemelte, hogy az érintettek közül sem a férfiaknál, sem a nőknél nem voltak elhanyagolható számúak Budapesten az ilyen házasságok, sőt éppen a végveszély hónapjaiban, az NS-megszállást (1944. március 19.) követően, jelentősen meg is szaporodtak.¹⁵⁹

A zsidók és nem zsidók közötti vegyesházasságok megkötésének akadályát 1941-ben kiegészítették a zsidók származás alapján történő rasszista meghatározásával (9. §), és lehetővé tették az ilyen házasságok megtévesztésre való hivatkozással történő megtámadását akkor is „ha a megtévesztés olyan tényköriülményre vonatkozik, amely a házastárs személyi állapotának megítélése szempontjából a 9. § értelmében lényeges, s a megtévesztést a másik házastárs tudva maga idézte elő, vagy tudta a megtévesztést, amely egy harmadiktól ered” (10. §). Az, hogy a zsidó vagy nem zsidó származás a lényeges személyes tulajdonság fogalmi körébe vonható-e, a II. zsidótörvény óta (1939. évi IV. tc.) vitatott volt. A III. zsidótörvény hatályba lépését követően a bírói joggyakorlat válasza erre a kérdésre kétséget

¹⁵⁵ Indoklás az 1941. évi XV. törvénycikkhez.

¹⁵⁶ „Az a magyar bonos nem zsidó, aki zsidóval, az a zsidó, aki magyar bonos nem zsidóval, úgyszintén az a magyar bonos zsidó férfi, aki külföldi bonos nem zsidó nővel a 9. §-ban foglalt tilalmat megszegve házasságot köt, büntetett követ el és öt évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő. Ugyanígy büntetendő az a polgári tisztviselő, aki tudja, hogy a 9. §-ban foglalt házassági akadály áll fenn és a házasság megkötésénél közreműködik. Ha pedig a polgári tisztviselő gondatlanságból működik közre az ilyen házasság megkötésénél, vétséget követ el és büntetése három hónapig terjedhető fogház.” Lásd hozzá: FEHÉRVÁRY, Magyar magánjog kistükre 141.

¹⁵⁷ KARÁDY, Asszimiláció és társadalmi krízis 145.

¹⁵⁸ A feltételekről és az engedélyezési eljárásról lásd STEIN, A zsidók érvényes házasságának alaki kellékei.

¹⁵⁹ KARÁDY, A vegyesházasságok Budapesten 1950 előtt 85–86.

kizáróan igenlő volt,¹⁶⁰ bár a Baranya vármegyében 1894 és 1945 közötti időszakra vonatkozóan végzett levéltári kutatások azt mutatják, hogy ez a relatív érvénytelenítési ok a dél-dunántúli joggyakorlatban kevésbé volt jelentős. A tapasztalat azt mutatja, hogy a korabeli bontójog (a vétkességi és a feldúltsági elv alkalmazásának keveréke) viszonylag könnyen lehetővé tette a házasság felbontását, és ha ugyanezt a házasságot megtevesztés miatt megtámadták, a megtámadási okot csak másodlagosan vizsgálták.¹⁶¹ A feldogozott levéltári iratok között mindössze öt esetben fordult elő a házasság megtámadása, és az öt esetből kettőben volt legalább az egyik házastárs zsidó. A zsidó származás azonban egyik eljárásban sem volt releváns a követelés megalapozottsága szempontjából.¹⁶² A levéltári kutatás eredményeit eredményeinek az összefoglalását ezen a jogterületen is egy kiemelt ügy segítségével szeretném kiegészíteni.

Lőke László Tibor, az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara intézője és *Szing Klára* herceszöllősi lakosok 1941. január 4-én kötöttek házasságot, melyből egy gyermek született. A férj keresetlevelében előadta, hogy nagyatyja, *Lőke Lajos* zsidó volt, aki házasságkötése előtt római katolikus vallásra tért, azaz gyermekei születésükkor már katolikusnak lettek keresztelve. Kezdetől fogva boldogtalan házasságukat felesége idegállapotával és abnormális természetével, többszöri öngyilkossági kísérletével magyarázta. Az életközösség a felek között 1942. február 26-án szűnt meg, amikortól a férj az irodájában aludt és hétvégén is ott maradt. Mivel felesége leánykori idegösszeomlásáról a házasságkötéskor nem volt tudomása, a bíróságtól elsősorban megtevesztésre hivatkozva a házasság érvénytelenítését (Ht. 55. §) kérte, másodsorban pedig annak felbontását (Ht. 80. § a) és felesége vétkessé nyilvánítását kérte a férj, aki ekkor már főhercegi uradalmi intéző volt Hercegszöllősen.¹⁶³ Az aktában szerepelt a felperes állampolgársági bizonyítványa is, mely szerint a trianoni békeszerződést becikkelyező 1921. évi XXXIII. tc. rendelkezésének megfelelően 1922. július 1-jén bejelentette állampolgársága fenntartására irányuló elhatározását.¹⁶⁴

A per a bontóperekben szokásos eljárás szerint zajlott. A sikertelen békéltetést követően tárgyalási határnapot tűztek,¹⁶⁵ majd az alperes ellenkeresetet terjesztett elő, melyben a megtámadási és a bontási kérelem együttes tárgyalását, a per tartamára különélés elrendelését és ideiglenes nőtartást kiszabását kérte, valamint azt, hogy felperes katonai szolgálata ellenére a per felfüggesztését ne rendeljék el. Az alperesi előkészítő iratban a feleség a következőket állította: „*felperes a maga iránti szimpátiát felkelteni célzó önvallomásként beismeri, hogy apai részről zsidó származású, (...) de házasságkötésüket megelőzően koránt sem volt ilyen őszinte, mert zsidó származását, ami a mai idők felfogásán keresztül igen lényeges személyi tulajdonságnak minősül, elhallgatta*”. Ezért ő lenne az – folytatódik az irat – aki megtevesztésre hivatkozva a házasságot megtámadhatná, de ezt ő nem teszi, mert megbocsátotta férje magatartását, „*a szüleim és az én társadalmi helyzetem tekintetében is nagy súllyal jelentkező megtevesztést*”. A házasságot gyermekükre való tekintettel tartotta fenn, és felperesnek a származását nem hánytorgatta a szemére akkor sem, amikor a férfi „*éppen ezen származási személyi tulajdonsága folytán nem lett véglegesítve*” a munkahelyén, más pályázatát elutasították, és csak a nő atyjának személyes közbejárására alkalmazták a hercegi uradalomban is. Az ő döntése volt, hogy a

¹⁶⁰ ALFÖLDY – SZENTMIKLÓSI, A házassági per kézikönyve 104.

¹⁶¹ HERGER, Eherecht in Ungarn 45–81.

¹⁶² HERGER, A Pécsi Királyi Törvényszék ítélkezési gyakorlata a III. zsidótörvény hatályba lépését követően 46–74.

¹⁶³ MNL BML VII/2b 1216/1942 számú ügyben szám nélküli keresetlevél, 1942. március 24.

¹⁶⁴ MNL BML VII/2b 1216/1942/13 sz. bizonyítvány, 1942. március 24.

¹⁶⁵ MNL BML VII/2b 1216/1942/2 sz. békéltetési jegyzőkönyv.

békülésben bízva viselni kénytelen férje „származása szépséghibájának következményeit”.¹⁶⁶ Az ideiglenes nőtartást elrendelő végzést¹⁶⁷ követően felperes tartalékos tűzérhadnagyként az orosz fronton szolgált 1942 májusától. Szabadsága alkalmával kérte a per felfüggesztésének megszüntetését, de rövid idő múlva az alperesi képviselő bevonulása miatt újra felfüggesztésre került sor. A törvényszék 1944. június 8-án 6 hónapra ágytól és asztaltól elválasztotta a feleket,¹⁶⁸ és ennek letelte után – amennyiben a békülés nem történne meg – felperest feljogosította végleges bontás kérésére. Az 1946. május 13-i hivatalos jelentés szerint a perben a nyilvántartási idő letelt, azaz a per érdemi ítélet nélkül zárult le,¹⁶⁹ valószínűleg felperes frontszolgálatban bekövetkező halála miatt. A per során – a kereseti kérelemmel szemben – a megtámadás kérdésével a bíróság nem foglalkozott, és a jegyzőkönyvekben illetve határozatokban is bontóperként jelölték az ügyet.

A Ht. bontójogát a III. zsidótörvény egy mondatlall egészítette csak ki: a bontást nem akadályozza az, ha a bontóók megvalósítását követően a vétkes házastárs elmebetegségbe esik (8. §). Az 1894 és 1945 közötti évek házassági köteléki jogára vonatkozó levéltári kutatások alapján megállapítható, hogy ez a mondat teljes mértékben felesleges volt. A Ht. az objektív bontóókokat, azaz az elmebetegség bontó okként történő elismerését is elutasította. Ha azonban egy szubjektív (vétkességi elven alapuló) bontóók megvalósulása bizonyítást nyert, illetve relatív bontóók esetén a feldúltságot is megállapította a bíróság, a házasságot felbontották, függetlenül attól, hogy a vétkes házastárs a bontás időpontjában elmebeteg volt vagy sem. A jogalkotó azonban talált két curiai döntvényt, melyre a módosítás indokaként hivatkozott (P. VIII. 2196/1906, P. III. 2461/1940): ezekben a bíróság a bontóókeresetet – egyértelműen hibásan – azért utasította el, mert a házastárs elmebetegség miatt gondnokság alatt állt. Ezekben az esetekben a főbíróság nem vette figyelembe, hogy a bontóók a megbetegedés előtt valósult meg, ezért – állította a miniszteri indokolás – szükségesnek látszik az elv megerősítése.¹⁷⁰ Ilyen módon a polgári jogi kultúra jogegyenlőségi elvét elvető III. zsidótörvény a köztudatba – legalábbis a bontójog tekintetében – a jogállamiság öreként igyekezett bevonulni. A házastársak vallásának vagy származásának a megtámadási perekhez hasonlóan a bontóperekben is csekély jelentősége volt. Abban a hét bontóóperben, melyben a keresetet 1942-ben terjesztették a Pécsi Királyi Törvényszék elé és a peres felek legalább egyike zsidó volt, a származásnak vagy vallásnak a perben jogi jelentősége egyáltalán nem volt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a bontóók alapjául szolgáló házassági konfliktus kialakulásához a származás vagy a vallás – különösen vegyesházasság esetén – kisebb-nagyobb mértékben ne járulhatott volna hozzá, melyre szolgáljon példakét az alábbi eset.

Klein Anna és Schelczer Mór kovácshidai kereskedő 1928. március 1-jén kötött házasságot Pécsen. A felek mindketten izraeliták voltak. Házasságukból négy évvel később egy fiúgyermek született. A férj beszerző útjai során felesége egyedül volt otthon. 1941 márciusában *Schelczer Mór*t 3 hónap munkaszolgálatra hívták be, de június 10-én váratlanul haza érkezett. Lakásukban feleségét egy idegen férfival találta. A keresetlevélben a felperes férj erről a következőképp írt: „(...) *nem hittem, hogy 140 kg súlyú zsidó feleségem egy közismert nyilas kerületi vezetővel adja össze magát. Veszekedtem*

¹⁶⁶ MNL BML VII/2b 216/1942 sz. ügy, dátum és szám nélküli alperesi előkészítő irat.

¹⁶⁷ MNL BML II/2b 1216/1942/4. sz. végzés, 1942. június 16.

¹⁶⁸ MNL BML VII/2b 1216/1942/38. sz. ítélet.

¹⁶⁹ MNL BML VII/2b 1216/1942/44. sz. hivatalos jelentés.

¹⁷⁰ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94100015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei/%3Fpagenum%3D51>.

emiatt vele, sőt arra került sor, hogy egy ízben el is küldött, de visszamentem. Azóta azonban kétségtelen bizonyítékot szereztem, hogy a feleségem a szeretője már évek óta Bethlen Ferencnek, és a nevezettet pénzeli az én keserves keresményemből”. A férjet a nő a kizárólagos tulajdonában álló házból elzavarta, ezzel az életközösség köztük megbomlott, ezért a férj a házasság felbontását és felesége vétkeisé nyilvánítását kérte a Ht. 80. § a, és c, pontja, továbbá 85. § alapján.¹⁷¹ A per érdemi határozat nélkül ért véget, mert az 1942. december 22-én tartott szóbeli tárgyaláson a felperesi képviselő bejelentette, hogy megbízója az orosz fronton mintegy két héttel korábban, december 5-én elesett.¹⁷²

Mivel a III. zsidótörvény fajgyalázási tényállása (15. §) a házasságon kívüli nemi kapcsolatokra vonatkozott, világos, hogy ez képezte az összekötő elemet a törvény heterogén szabályai és a fajvédelmi célzat között. A törvény miniszteri indokolása és a korszak magánjogi szakirodalma is a szükséges fajvédelem részeként tekintett a házassági jog ilyen módon történő kiegészítésére, illetve módosítására annak érdekében, hogy „a zsidó szellem uralmát” Magyarországon felszámolják.¹⁷³ A házasságon kívüli nem kapcsolat büntetéssel történő fenyegetése zsidók és nem zsidók között csak a férfi elkövető ellen irányult, és kizárólag az ún. tisztességes nőt védelmezte. A vizsgált levéltári forrásanyagban kevés, mindössze öt olyan fajgyalázási per anyaga található, melyekben a vádemelés 1942-ben történt. A vétség vádjával indított eljárásokat két esetben megszüntették, három ügyben pedig felmentő ítélet született. Érdekes röviden ebbe az ügytípusba is betekinteni pár példa erejéig.

Az 57 éves pécsi éjjeliőr, *Weisz Ignác* ellen folytatólagosan elkövetett egyrendbeli fajgyalázás vétségének vádjával indult büntetőeljárás.¹⁷⁴ A sértett *Bálint Julia* római katolikus vallású és nem zsidó származású volt. Az 1942. augusztus 24-én felvett nyomozati jegyzőkönyv szerint a vádlott védekezésül előadta, hogy évek óta asztmában és vérbajban szenved, már nem munkabíró, ezért gyámolítóra volt szüksége. Három éve élettársa a sértett, aki szintén beteges. Céljuk az volt, hogy egymáson szükség esetén segíteni tudjanak. A III. zsidótörvény hatályba lépése óta egymással nem közösködtek, de egyébként is öreg emberek már, nemi vágyak nélkül. Ő éjjeliőrként, a nő pedig bejárónőként keresi kenyerét, azaz váltják egymást az ágyon, alig találkoznak az eltérő beosztás miatt.¹⁷⁵ Felmentő ítélet az ügyben a Bp. 326. § 2. pont 1. esete alapján, bizonyítottság hiánya miatt született 1942. november 27-én.¹⁷⁶

A 45 éves, özvegy, munkanélküli, volt fatelepi munkás, *Fischer Erő* ellen egyrendbeli, folytatólagosan elkövetett fajgyalázás vétsége és az 1937. évi X. tc. 2. §-ba ütköző valótlán hír terjesztése vétsége miatt indított büntetőeljárás is tanulságos. A vádirat szerint *Fischer* egy keresztény nővel meg nem határozható alkalommal nemileg érintkezett, illetve azt a kijelentést tette, hogy a háborút feltétlenül Magyarország ellenségei fogják megnyerni.¹⁷⁷ Az 1942. június 20-i jelentésben beszámoltak arról, hogy a vádlottal vadházasságban élő *Bosnyák Margit* „már saját ruháit, értéktárgyait stb. adogatja el, csak hogy a zsidót tartani tudja. (...) rokonai kérték, hogy hagyjon föl a zsidóval, de nevezett nő kijelentette, hogy nem hagyhatja el, mert Fischerből idővel még híres ember lehet. A zsidó valamint a keresztény nő angolbarát érzelmeiket hangoztatják. Bosnyák Margit teljesen a zsidó befolyása alá került, mostmár nem bír

¹⁷¹ MNL BML VII/2b 718/1942 sz., szám és keltezés nélküli keresetlevél.

¹⁷² MNL BML VII/2b 718/1942/15. sz. tárgyalási jegyzőkönyv.

¹⁷³ LUSICZA: A házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról 4.

¹⁷⁴ MNL BML VII/2b 3229/1942/12733 sz. vádirat, 1942. szeptember 13.

¹⁷⁵ MNL BML VII/2b 3229/1942/3 sz. jegyzőkönyv.

¹⁷⁶ MNL BML VII/2b 3229/1942/5 sz. ítélet.

¹⁷⁷ MNL BML VII/2b 4837/1942/17625 sz. vádirat.

szabadulni”.¹⁷⁸ Egy újabb, 1942. november 6-i nyomozati jelentés szerint a feljelentő, *Hegedűs György* határozott tudomással bírt arról, hogy a *Fischer* és *Bosnyák Margit* a fajvédelmi törvény hatályba lépése után is folytatta az ekkor már 10 éve tartó szerelemi viszonyát. A valószínűleg visszautasított *Hegedűs* figyelmeztette a nőt, majd mivel az továbbra is fenntartotta a viszonyát *Fischerrel*, jelentést tett.¹⁷⁹ A bíróság az eljárást – mivel a tárgyalás alkalmával a közvádoló bizonyítottság hiányában a vádat ejtette, pótmagánvádnak pedig helye nem volt – 1943. január 23-án megszüntette.¹⁸⁰

A Pécsi Királyi Ügyészség és a Pécsi Királyi Törvényszék enyhe hozzáállását a fajgyalázási perekben a bontóperek kapcsán tett észrevétellel lehet magyarázni. A Ht. hatályba lépését követő első évek után hazánkban egységesen érvényesült az a szemléletmód, hogy a házasságtörés bontóoka esetén (Ht. 76. §) a teljes bizonyítottsághoz tetten érést várnak el. Ha a tanúvallomások alapján nem volt megállapítható, hogy a nemi érintkezést a tanúk konkrétan látták, házasságtörés helyett erkölcstelen élet megátalkodott folytatása (Ht. 80. § a.) alapján bontották fel a házasságot. A bizonyítottságnak ezt a fokát vártak el a fajgyalázási perekben is. Ezzel a bírói hozzáállással szemben a nyomozati jelentések szóhasználata a zsidó származású vagy vallású terhelteket illetően rendkívül negatív és sértő volt, melynek azonban jogi jelentősége nem volt. Figyelemre méltó az is, hogy a feltételezett fajgyalázási esetek feljelentés útján jutottak a nyomozóhatóság tudomására, ami ismét sokkal inkább a társadalmi mentalitásra, mint a jogászai szakmunka jellegére utal.

A III. zsidótörvény indoklásában két olyan szakasz van, amelyeknél (többek között) nagyon röviden a náci házassági jogra is utaltak: a vegyesházasságok tilalmánál (9. §) és a házassági kölcsönök szabályozásánál (5. §). Teljesen elképzelhetetlen volt azonban az, hogy a bíróságok a német joggyakorlatra hivatkozzanak – amint ezt a Pécsi Törvényszék fennmaradt iratai is bizonyítják.

A magánjogi szakirodalomban *Alföldy Dezső* és *Szentmiklósi István* a zsidók és nem zsidók közötti házasságok tilalmát közérdekkel indokolták,¹⁸¹ vagy éppen az állampolgársági vagy származási bizonyítványok jelentőségét hangsúlyozták minden indoklás nélkül. Az 1941. augusztus 8-án életbe lépett 1941. évi házassági törvény a *Szladits Károly* tiszteletére készült ünnepi kötetben óvatos kritikát váltott ki *Sárffy Zoltán* részéről, mivel a jogszabály nem csak a zsidók jogállásával kapcsolatos kérdéseket szabályozta.¹⁸² Ellenpélda hiányában megállapítható, hogy a magánjogászok az új normák kihirdetésével – anélkül, hogy véleményüket kinyilvánították volna – vagy egyetértettek, vagy hallgattak.

Olyan személyes körülményt, amellyel ezt a viselkedést indokolhatta volna, csak kivételesen találunk. A kor vezető magánjogtudósának, *Szladits Károlynak* (1871–1956), aki 1917 és 1942 között a budapesti egyetemen a magánjog professzora volt,¹⁸³ elsősorban feleségéért, *Konrád Margit*ért (1880–1963) és fiaikért, *Imréért* (1906-?) és *Károlyért* (1911–1986) kellett aggódnia, mert felesége a nagyszülei származása és hitvallása miatt az 1941. évi házassági törvény 9. §-a szerint zsidónak számított. Az e törvény szerint tiltott házasságokból származó gyermekek is zsidóknak számítottak, és *Szladits* az 1941-ben uralkodó politikai körülmények között nem lehetett biztos abban, hogy a

¹⁷⁸ MNL BML VII/2b 4837/1942/318 sz. jelentés.

¹⁷⁹ MNL BML VII/2b 4837/1942/6385 sz. jelentés.

¹⁸⁰ MNL BML VII/2b 4837/1942/4 sz. végzés.

¹⁸¹ ALFÖLDY – SZENTMIKLÓSI, A házassági per kézikönyve 3.

¹⁸² SÁRFFY, A házassági törvény novellája 69–77.

¹⁸³ HAMZA, Károly Szladits (1871–1956).

törvényt nem fogják visszamenőlegesen alkalmazni azokra a házasságokra, amelyek a törvény hatályba lépése előtt kötöttek. Ez azt jelenthette, hogy a fiai is veszélyben voltak. Takács Péter 2022-ben tette közzé azt az ismeretlen „Excellenciás Úrnak” (valószínűleg Radocsay László igazságügyi miniszternek) címzett levelet, amelyet Szladits 1941. június 14-én írt a budapesti Érmelléki út 7. szám alatti házból: „Kegyelmes Uram! Mély tisztelettel esedeзем, kegyeskedjék engem és feleségemet a napirendre tűzött házassági törvény ügyében kihallgatáson mielőbb fogadni és megengedni, hogy – ha netalán vizsgálórlódás okából személyesen én nem jöhetnék is el, – feleségem egyedül terjeszthesse elő kérelmünket, amely a katolikus családok százait a legsúlyosabban érinti. Előre is hálás szívvel köszönöm Nagyméltóságod kegyes jószágát, a legmélyebb tisztelettel vagyok kegyelmes Uram alázatos híve Szladits Károly”.¹⁸⁴ Nagyon valószínű, hogy a meghallgatásra azért volt szükség, mert az igazságügyi miniszter kivételesen mentesíthette az érintettet a törvény következményei alól, ha bizonyos feltételek teljesültek. Nem reális az az elvárás, hogy egy jogtudós ilyen körülmények között nyilvánosan nyilatkozzon a jogfosztásról. Történelmi tény azonban, hogy az ún. Auschwitzi Jegyzőkönyvet Székely Mária fordította magyarra Szladits Károly villájában,¹⁸⁵ talán az ő tudtával.

4. Az „Igazságosság” szolgálata kontra költségcsökkentési törekvések

Az anyagi magánjoggal ellentétben a polgári eljárásjogot 1911-ben sikeresen kodifikálták és modernizálták Magyarországon. Plósz Sándor (1846–1925)¹⁸⁶, az „egyedüli kodifikátor” és műve alapvető változást hozott a szemléletmód és a gyakorlat tekintetében is, ha ez a változás nem is azonos intenzitással jelentkezett a polgári eljárásjog minden részterületén. Az 1911. évi I. tc. (a továbbiakban: Pp.) hatékonyan mozdította elő a korabeli iparosodó társadalmon érdekeit az írásbeli tárgyalás megszüntetésével, a szóbeliség, a közvetlenség, a nyilvánosság és a bizonyítékok szabad mérlegelése elvének a biztosításával, valamint a tárgyalás felgyorsításával és költségeinek csökkentésével. Bár az I. világháború idején lépett hatályba (1915) és több évtizedes előkészületi munka állt előtte, a korabeli eljárásjog-tudomány leghaladóbb nézetein alapult,¹⁸⁷ és számos progresszív eljárásjogi garanciát honosított meg a magyar jogban. Plósz nagyszámú német nyelvű

¹⁸⁴ Közli: TAKÁCS, A Szladits család és a XX. századi történelem 80.

¹⁸⁵ A 60 oldalas átirat egy német nyelvű jelentés volt két szlovákiai zsidó fogolyról, Rudolf Vbráról (Walter Rosenberg) és Alfred Wetzlerről (Josef Lanik), akik Auschwitzból megszöktek, majd hazatértek. A jelentést 1944 áprilisában egy pozsonyi rejtékhelyen rögzítették, majd fordítás után elküldték Horthy kormányzónak, más magas rangú közéleti személyiségeknek és egyházi vezetőknek, köztük Serédi Jusztinián hercegprímásnak, hogy még a gettósított vidéki zsidók deportálásának megkezdése, azaz 1944. május 15-e előtt tudják, vagy legalábbis tudhassák, mi történik a magyar zsidókkal Auschwitzban. Lásd többek között: TAKÁCS, A Szladits család és a XX. századi történelem 80.; HARASZTI, Az Auschwitzi Jegyzőkönyv 44–75.

¹⁸⁶ HAMZA, Emlékezés Plósz Sándorra (1846–1925).

¹⁸⁷ Lásd: WACH, Der Entwurf der ungarischen Civilprozeßordnung 165–491.

publikációja¹⁸⁸ és a következő évtizedekben a magyar Pp-re adott német nyelvű reakciók¹⁸⁹ a magyar, az osztrák és a német jogtudósok közötti aktív eszmecserére utalnak.

*Plósz*nál alig két évtizeddel volt fiatalabb *Magyary Géza* (1864–1928), aki a sikeresnek tekintett¹⁹⁰ polgári eljárásjogi kódex kommentárjában szintén kifejezte, hogy átlátható, világos rendre van szükség – ahogy ezt *Magyary* tudományos indíttatásáról *Fabinyi Tihamér* megjegyezte.¹⁹¹ *Magyary* 1913-ban közreadott tankönyve, amely 1924-ben már másodszor jelenhetett meg¹⁹², valóban világos dogmatikai rendszerbe öntötte a magyar polgári eljárásjogot, hiszen *Magyary* a *Plósz* által felvetett kérdéseket széleskörű szakirodalmi apparátust felhasználva és nagy precizitással kommentálta, a jogállamiság kívánalmait szem előtt tartva.¹⁹³

A két világháború közötti időszak polgári eljárásjogi módosításai nagyrészt a megváltozott társadalmi és gazdasági körülményeknek voltak köszönhetőek. A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket lehetővé tevő törvénycikk alapján számos olyan rendeletet adtak ki, amelyek a háborús évek alatt a *Plósz*-kódextől eltérően szabályozták a polgári perrendtartást, a liberális elvek háttérbe szorításával.¹⁹⁴ Az 1920-as években az igazságszolgáltatás növekvő leterheltsége és a romló gazdasági és pénzügyi helyzetből következett elkerülhetetlen létszámcsökkenés szükségessé tette az eljárás egyszerűsítését. A polgári perrendtartás és bírósági szervezet módosításáról szóló 1925. évi VIII. tc. a 2.779/1916. számú miniszterelnöki rendeletet követte azzal, hogy a táblabíróságok fellebbviteli szenátusainak és a Kúria szenátusának a taglétszámát ötről háromra csökkentette – az indokolás szerint gazdaságos megoldásként.¹⁹⁵ Ugyanez a törvény vezette be az egyesbíráskodást,¹⁹⁶ növelte a vita tárgyává tehető összeghatárokat a peres eljárásokban, fellazította a szóbeliség és a közvetlenség elvét, valamint eltörölte a bírósági eljárásban a jegyzőkönyvvezető kötelező részvételét. Nagy jelentőséggel bírt az ún. ugró fellebbezés lehetővé tétele is, amely egyszerűsítette a fellebbezés menetét olyan eljárásokban, amelyekben a peres felek egyikének csak jogi kifogása vagy a tényálláson szűkebb értelemben túlmutató kifogása volt az elsőfokú ítélettel szemben. Ilyen esetekben a fellebbezésről való lemondás lehetőséget adott arra, hogy azonnal a felülvizsgálati kérelem lehetőségével éljen az adott fél.¹⁹⁷

Az igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. tc. indoklásában a magyar jogalkotó és annak hátterében a végrehajtó hatalom azt hangsúlyozta, hogy a korábbi rendelkezések még az ügyhátralék feldolgozását sem tették lehetővé, és főként nem teremtettek alapot (az

¹⁸⁸ PLÓSZ, Beiträge zur Theorie des Klagerechtes; PLÓSZ, Entwurf der ungarischen ZPO; PLÓSZ, Ungarisches Zivilprozessrecht; PLÓSZ, Die Struktur des Zivilprozesses in der neuen ZPO; PLÓSZ, Die Prozeßleitung des Gerichts nach der neuen ungarischen Zivilprozeßordnung 392–398.; PLÓSZ, Die Natur der gesetzlichen Vermutung; PLÓSZ, Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozeßrecht.

¹⁸⁹ GOTTL, Ungarische Zivilprozeßordnung mit Erläuterungen; SCHRUTKA, Die neue ungarische Zivilprozessordnung 309.; SCHMIDT, Die neue Zivilprozeßordnung für Ungarn 539–551.; KOHLER, Alexander Plosz und die Offizialmaxime im ungarischen Zivilprozesse 1–3. Lásd a magyar szerzők német nyelvű értékeléseit is: MAGYARY, Die neue ungarische Zivilprozeßordnung 230–234. és FODOR, Die neue ungarische Zivilprozessordnung 35–49.

¹⁹⁰ TIHANYI, Plósz Sándor remekműve 28.

¹⁹¹ FABINYI, Magyary Géza emlékbeszéd 158.

¹⁹² MAGYARY, Magyar polgári perjog.

¹⁹³ FABINYI, Magyary Géza emlékbeszéd 158.

¹⁹⁴ 1912. évi LXIII. tc.

¹⁹⁵ Lásd: Az 1925. évi VIII. törvénycikk indokolása a polgári eljárás és az igazságügyi szervezet módosításáról.

¹⁹⁶ FODOR, A törvényszéki egyesbíráskodás 91–92.

¹⁹⁷ STIPTA, Das Zivilverfahrensrecht (1848–1945) 556.

elkerülhetetlennek tartott) további létszámcsökkentéshez.¹⁹⁸ A polgári eljárás mindössze 99 szakaszban történt újabb módosítása (2–100. §§) tehát 1930-ban más módszerrel próbálkozott: tömörebbé tette az eljárási szakaszokat, mivel a perindítás és az érdemi tárgyalás közötti különbség gyakorlatilag megszűnt (10-13. §§), ami lehetővé tette, hogy mindkét tárgyalást ugyanazon a napon tartsák meg.¹⁹⁹ A *Plósz*-kódex szegénnyel kapcsolatos rendelkezéseit a szakemberek széles körben bírálták,²⁰⁰ ami további kihívást jelentett a jogalkotó számára. Az 1925. évi novella már első alkalommal korlátozta az előkészítő beadványok benyújtásának lehetőségét. Az 1930. évi novella indokolásában a szerkesztők a további módosítást azzal indokolták, hogy a gyakorlatban az előkészítő beadványok mindezek ellenére is gyakran elszabadultak, terjedelmük miatt az ügyiratok áttekinthetetlené váltak, és még az olvasásuk is nagy terhet jelentett a bíróságok számára. Ezért 1930-ban rendelkeztek arról is, hogy az előkészítő beadványoknak rövidnek és világosnak kell lenniük. A szerkesztők gazdaságossági szempontból indokoltak tartották a közvetlenség elvének a megsértését is.²⁰¹ Ahogy *Stipta* megállapítja, az 1930. évi novella az előkészítő iratok tartalmának szigorú meghatározásával és a tényállítások hangsúlyozásával a bizonyításban az eljárás további felgyorsítását tűzte ki célul.²⁰² Célszerűségi okra hivatkozva szüntették azt a lehetőséget is, hogy a felek a fellebbezési eljárás tárgyalásán bemutassák az iratokat vagy az elsőfokú ítéletet azzal, hogy bevezették a bíró általi előterjesztést,²⁰³ továbbá még inkább egyszerűsítették a jogorvoslati rendszert.

Az átfogó eljárási reformok mellett számos törvény²⁰⁴ tartalmazott olyan eljárási rendelkezéseket, amelyek további, ezt az irányvonalat követő változást eredményeztek. Ezek a korrekciók egyrészt a jegyzőkönyv és az ítélet tartalmát, másrészt a *Plósz*-kódexben szabályozott különleges eljárásokat, de – elsősorban a költségek csökkentése érdekében – a bizonyítási eljárást is érintették. A kortársak szerint ezen a területen számos nem feltétlenül indokolt költségkímélő intézkedés is történt. Végül, de nem utolsósorban az állam közvetlenül azzal is „spórolt”, hogy a zsidó bírakat megfosztotta tisztségüktől.²⁰⁵ A magyar polgári eljárásjog két szempontból is jelentős változásokon ment keresztül a két világháború közötti időszakban. Egyrészt ekkor alakult ki és tisztult le a jogterület dogmatikája, másrészt azonban a vizsgált időszak végén, a II. világháború éveiben számos klasszikus alapelv sérült. A kodifikáció megvalósulása és a dogmatikai szigor nem tudta megakadályozni azt, hogy a polgári eljárásjog is áldozatul essen a jogszűkítésnek. Ennek oka, módszere és célja azonban más volt, mint az anyagi jog esetében. Nem a „jog megújításáról” volt szó a „III. Birodalom” nemzetiszocialista jogi propagandájának²⁰⁶ vagy (az 1920. évi, majd különösen az 1938 utáni) magyar „faji törvényhozásnak” a keretében, amely összességében tetemes

¹⁹⁸ Lásd: Az 1930. évi XXXIV. törvénycikk indokolása a törvénykezés egyszerűsítéséről.

¹⁹⁹ STIPTA, *Das Zivilverfahrensrecht* (1848–1945) 557.

²⁰⁰ *Meszlényi* más az I. világháború éveiben felhívta a figyelmet a szegénnyel területén meglévő hiányosságokra. Lásd: MESZLÉNYI, A szegénységi jog szabályozása 371–372.

²⁰¹ STIPTA, *Das Zivilverfahrensrecht* (1848–1945) 558.

²⁰² STIPTA, *Das Zivilverfahrensrecht* (1848–1945) 559.

²⁰³ SZÍVÓS, Az eventualitás fejlődéstörténete és hatása az írásbeli perfelvételre 150–152.

²⁰⁴ 1932. évi IV. tc. a társadalombiztosítási bíráskodásról; 1931. évi XXVI. tc. a gazdasági és hitellet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról; 1927. évi IV. a hagyatéki eljárásról; 1939. évi II. tc. a honvédelemről.

²⁰⁵ SCHWEITZER, „Búcsú a magyar zsidó bíraktól” 69–83.

²⁰⁶ DE BOOR, *Die Funktion des Zivilprozesses in der völkischen Rechtsordnung* 834–838.

mértékben járult hozzá a jogállamiság felszámolásához.²⁰⁷ Ezt jelzi többek között az a tény, hogy Radocsay László magyar igazságügyi miniszter korábban már hivatkozott, a magyar jogújításról szóló munkájában a polgári eljárásjogot nem is említette.²⁰⁸ Sőt, a polgári eljárásjog a közös jogtörténeti örökség példájaként sem került elő a vizsgált korszak német-magyar jogi diszkurzusában.²⁰⁹ A jogállamiság fontos elemét képező eljárási elvek szűkítésével, majd következő lépésként a háborús előkészületek időszakában és a hadiállapot alatt hozott intézkedésekkel és diszkriminatív törvényekkel azonban elvesztette ez a jogterület is a polgári karakterét – vonja le a következtetést összefoglaló művében Stipta.²¹⁰

A polgári jogállamiságnak a Horthy-rendszer alatti hanyatlásához kétségtelenül hozzájárult a polgári eljárásjogban tapasztalható trend is, amelyre a korabeli jogászok csak óvatosan és meglehetősen jóhiszeműséggel reagáltak,²¹¹ melynek bizonyítékeként zárjuk e tanulmányt azokkal a sorokkal, amelyeket Fabinyi 1930-ban vetett papírra Magyary Géza tudományos felfogásáról: *Fabinyi szerint a hazafiasság mellett Magyary habitusának fő ismérve az „igazságosság volt, és úgy érezte, hogy a perjog rendszerének és fogalmainak tisztázása az egyik főeszköze annak, hogy megvalósulhasson az ő legfőbb eszménye: a justitia regnorum fundamentum”*.²¹²

5. Zárszó

1935-ben Túry Kornél Sándor, a szegedi egyetem kereskedelmi jogi professzora mintegy 140 oldalas értekezésben elemezte a jogalkotás és a jogalkalmazás igazságosságának kérdését a magánjog, különösen a kereskedelmi jog területén. Arra a következtetésre jutott, hogy a jogrendszer, mint az emberi együttélés külső rendjének megteremtésére hivatott szervezet, a maga összetettségében soha nem tudja teljes mértékben megvalósítani az abszolút igazságosságot. Előfordulhat, hogy a külső tényeknek joghatást kölcsönző magánjogi szabály kivételesen jogvesztéssel járhat az egyik vagy másik fél számára, és ezért az abszolút igazságosságra való törekvés nem feltétlenül szolgálja a jogrendszer célját. Túry véleményének igazságtartalmát mindenki kénytelen elismerni, aki valaha vállalkozott arra, hogy az ember és ember közötti jogviszonyban megjelenő érdekellentétet és az arra adott jogi válaszok viszonylagosságát tanulmányozza.

E tanulmányt ezért azzal zárjuk, hogy – értelmezési keretünkhöz ragaszkodva – idézzük Túry munkásságának az alaptézisét, amely őt az igazságszolgáltatás vizsgálatára készítette: *„Jogtudománynak, jogalkalmazásnak és jogalkotásnak végső célja az igazság kutatása és megvalósítása. A jogtudomány ezt a célt csak úgy érheti el, ha minden más tudományhoz hasonlóan a valóság kutatását tartja szem előtt s e célra alkalmas eszközöket is választ ki. A (bírói) jogalkalmazás jogot csak akkor szolgáltat, ha az eldöntésre váró konkrét esetben a valóságos tényállás felderítésére törekszik s az ilyként felderített tényállásra a helyes*

²⁰⁷ SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung 491–498.

²⁰⁸ SÜB, Buchbesprechung. Die Rechtserneuerung in Ungarn vom knl. ung. Justizminister László v. Radocsay 32.

²⁰⁹ Lásd többek között: CONDANARI-MICHLER, Der Einfluß des deutschen Rechts auf die ungarische Rechtsentwicklung 49–53.

²¹⁰ STIPTA, Das Zivilverfahrensrecht (1848–1945) 562.

²¹¹ BACSÓ, Reformtörekvések polgári perrendünkben; BÁLÁS, A magyar polgári törvénykezési jog fejlődése a világháború után; KARTAL, A jubiláló Bp-ről és a haladó Pp-ről 276–280; GRÜNHUT, Megint reformálják a polgári perrendtartást 28; HALÁSZ, Hozzászólás a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló törvényjavaslatához 83–84.

²¹² FABINYI, Magyary Géza emlékebeszéd 151.

*jogot alkalmazza.*²¹³ Örök történelmi tapasztalat, hogy a jogtudomány akkor veszítette el az emberi együttélés külső rendjének megteremtése irányuló funkcióját, amikor képviselői felhagytak a jogállamiság keretein belül a relatív igazságosságra való törekvéssel, vagy kifejezetten egy olyan rendszer szolgálivá váltak, amely saját eltorzult ideológiáját az általa abszolútnak nevezett áligazságosság álarcába öltöztette, és hozzájárult ahhoz, hogy az embert embergyilkossá tegye. A *Horthy*-korszak jogrendszerének értékelése tehát minden időkre érvényes üzenetet tartalmaz.

Felhasznált források

A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg. Budapest 1913

Arató István. In: Pécsi Egyetemi Almanach 1367–1999,

https://almanach.pte.hu/oktato/327?from=http%3A//almanach.pte.hu/oktato%3Fdirection%3Ddesc%26f1%3Dff%26o1%3Din_any%26page%3D4%26sortBy%3Dmodositva%26v1%255B0%255D%3DETE%2520J%25C3%2581K (2024. 07. 10)

Az Általános Magánjogi Törvénykönyv tervezete. Öröklési jog. Indokolás I. Budapest 1883

Az 1941. évi XV. tc miniszteri indoklása [https://net.jogtar.hu/ezer-ev-](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94100015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51)

[torveny?docid=94100015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94100015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51) (2024. 07. 10.)

Az 1925. évi VIII. törvénycikk indoklása a polgári eljárás és az igazságügyi szervezet módosításáról

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92500008.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D48> (2024. 07. 10.)

Az 1930. évi XXXIV. törvénycikk indoklása a törvénykezés egyszerűsítéséről [https://net.jogtar.hu/ezer-ev-](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93000034.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D49)

[torveny?docid=93000034.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D49](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93000034.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D49) (2024. 07. 10)

Bestimmungen des Allgemeinen Deutschen Handelsgesetzbuches, des Österreichischen Einführungsgesetzes zum Allgemeinen Deutschen Handelsgesetzbuche. Budapest 1876

Exportált oktatók. In: Pécsi Egyetemi Almanach 1367–1999, 3, file:///C:/Users/HECFABP.PTE/OneDrive%20-%20P%C3%A9csi%20Tudom%C3%A1nyegyetem/1933-1945/almanach-export-20240118042716.pdf (2024. 07. 10.)

HERICH, Carl – SZVETENAY, Nikolaus von – STEINACKER, Ödön (szerk., ford.): Ungarisches Handelsgesetz (XXXVII Gesetzartikel vom Jahre 1875): Deutsche Ausgabe unter steter Bezugnahme auf die einschlägigen

Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetéhez I. Bevezetés. Személyjog. Családjog. Budapest 1901
Ungarns Privatrechtsgesetzbuch. Entwurf. Amtliche Übersetzung, veröffentlicht vom kgl. ung. Justizministerium. Budapest 1940

WERBŐCZY István: Tripartitum opus juris consuetudinarii incluti Regni Hungariae (Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: CSIKY Kálmán). Budapest 1894

Felhasznált irodalom

ALFÖLDY Dezső: Észrevételek a Magyar Magánjogi Törvénykönyv Javaslatának az ági öröklést, özvegyi jogot és kötelesrészt szabályozó részeihez. In: ALFÖLDY Dezső: Adalékok a magánjogi kódexjavaslat öröklési és házasságjogának bírálatához. Budapest 1931, 29–52.

ALFÖLDY Dezső – SZENTMIKLÓSI István: A házassági per kézikönyve. A legújabb jogszabályokkal és a bírói gyakorlattal kiegészített III. kiadás. Budapest 1942

ALMÁSI Antal: A háború hatása a magánjogra. Budapest 1917

ALMÁSI Antal: Ungarisches Privatrecht I–II. Berlin – Leipzig 1923–1924

---

²¹³ TÚRY, Igazságellenes tényezők a jogban, különös tekintettel a kereskedelmi jogra 179.

- ALMÁSI Antal: Das materielle Eherecht Ungarns. In: LESKE, Franz – LOEWENFELD, Erwin (szerk.): Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr I. Berlin 1932, 225–277.
- ALMÁSI Antal: Die Bedeutung des Gerichtsgebrauchs für das ungarische Privatrecht. ZoeR 1935–1936, 195–217.
- ALMÁSI Antal: A bírói gyakorlat jelentősége a magyar magánjogban. Kolligátum 1935. sz. 1–20.
- ALMÁSI Antal: A polgári törvénykönyv. Polgári jog 1925/1. sz. 8.
- ALMÁSI Antal: Házassági jog. In: SZLADITS Károly (szerk.): Magyar magánjog II. Családi jog. Budapest 1940, 11–293.
- ALMÁSI, Antal: A kötelesrész kiszolgáltatási módja. Jogtudományi Közlöny 1923/24. sz. 189–190.
- ANTAL Tamás: Chapters from the History of the Hungarian Ministry of Justice in World War II. Díké 2019/2. sz. 37–45.
- ANTALFFY Mihály: Valorizációs törvényjavaslatok. Magyar Jogi Szemle 1924/3. sz. 97.
- ARATÓ István: Háborús felelősségünk egy francia megvilágításában. Külügyi Szemle 1933/3. sz. 253–258.
- ARATÓ István: Vádak és tények. Budapest 1934
- ARATÓ István: A nemzetközi jogi visszautalás. Magyar Jogi Szemle 1937/8. sz. 382–440.
- ARATÓ István: Joghatóság a külföldi állam magánjogi ügyletei felett. Pécs 1942
- ARATÓ István: Die völkerrechtliche Haftung. Pécs 1937
- ARATÓ István: Gesetz vom 29. Mai 1938 zur Sicherung des Gleichgewichts im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben (Judengesetz), Vorbemerkung. ZoeR 1938–1939, 311–318.
- ARATÓ István: Die Rückfallerbfolge im neuen Entwurf zum ungarischen Privatrechtsgesetzbuch. ZoeR 1939–1940. sz., 366–370.
- ARATÓ István: Das neue ungarische Gesetz über das Verfahren gegen extraterritoriale Personen. ZoeR 1938–1939. sz., 242–500.
- ARATÓ István: Die Rückgliederung der ehemaligen jugoslawischen Gebiete an Ungarn. ZoeR 1944. sz. 24–32.
- ARATÓ István: Probleme der Wiedervereinigung der ostungarischen und siebenbürgischen Gebiete mit Ungarn. ZoeR 1941–1942. sz. 362–370.
- ARATÓ István: Rassenschutzmaßnahmen in der ungarischen Ehegesetznovelle. ZoeR 1941–1942. sz. 381–389.
- ARATÓ István: Übersetzung des sog. II. Judengesetzes (G. vom 5. Mai 1939 zur Beschränkung des Judentums im öffentlichen und wirtschaftlichen Leben) mit Vorbemerkung. ZoeR 1939/4. sz. 278–292.
- ÁGOSTON Péter: Clausula rebus sic stantibus. Jogállam 1907/3. sz. 182.
- BACSÓ Jenő: Reformtörekvések polgári perrendünkben. Budapest 1939
- BADITZ Lajos: Az öröklési jog a Magánjogi Törvénykönyvben. Jogtudományi Közlöny 1929/15–16. sz. 150–154.
- BÁLÁS P. Elemér: A magyar polgári törvénykezési jog fejlődése a világháború után. Kolozsvár 1941
- BÁLÁS P. Elemér – HELLER Erik – SZEMÉLYI Károly – SZÉKELY István – TÚRY Sándor Kornél: Die Entwicklung des ungarischen Rechts in zwanzig Jahren nach Trianon, Kolozsvár 1941.
- BÁTOR Viktor: Pénztartozás, kamat. In: SZLADITS Károly (szerk.): A magyar magánjog. IV. kötet: Kötelmi jog. Budapest 1942, 225–357.
- BECK Salamon: A jog tragikuma. Polgári Jog 1934/3. sz. 117–120.
- BECK Salamon: Dr. Meszlény Artur. Nekrológ. Polgári Jog 1937/4. sz. 201–203.
- BECK Salamon: Almási Antal. Jogtudományi Közlöny 1946/1. sz. 38.
- BECK Salamon: A kötelesrész természetbeni kielégítéséhez. Jogtudományi Közlöny 1924/7. sz. 51.
- BIERMANN Mihály: A végrendeleti szabadság és a köteles rész. Themis 1871/31–33. sz. 36.
- BLAU György: Pénzromlás és magánjog. Jogtudományi Közlöny 1924/11–12. sz. 89.
- BLAU György: A magyar valorizáció eddigi története. Jogtudományi Közlöny 1926/10. sz. 83.
- BOLERATZKY Lóránd: In memoriam dr. Arató István. Jura 1997/1. sz. 48.
- BOZÓKY Géza: A korlátolt felelősségű társaság. A külföldi és de leg ferenda a magyar jogban. Pozsony 1914
- BUJTÁR Zsolt: Jogátvétel vagy modellkövetés? A korlátolt felelősségű társaság megjelenése a magyar jogban. Díké 2023/1. sz. 21–44.
- CONDANARI-MICHLER, Slavomir Der Einfluß des deutschen Rechts auf die ungarische Rechtsentwicklung. ZAkDR 1938. sz. 49–53.
- CSIKY János: Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn. ZoeR 1942. sz. 60–72.
- CSŐSZ László: Földreform és fajvédelem. A negyedik zsidótörvény végrehajtása. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest 2005, 176–192.
- DE BOOR, Hans Otto: Die Funktion des Zivilprozesses in der völkischen Rechtsordnung. ZAkDR 1938. sz. 834–838.

- DEZSŐ Gyula: Az özvegyi jog és köteles rész kapcsolatai. In: Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára. Debrecen 1946, 131–151.
- DOMKE, Wolf: Ungarns Privatrechtsgesetzbuch. Deutsches Recht, Ausgabe A 1940. sz. 625–626.
- FABINYI Tihamér: Magyar Gyula emlékbeszéd. Budapest 1930
- FEHÉRVÁRY Jenő: Magyar magánjog kistükre. Budapest 1942
- FERENCZ Barnabás: A magyar társasági jog modernizálása az 1930. évi V. törvénycikkben különös tekintettel a korlátozott felelősségű társaságokra. DÍKÉ 2023/1. sz. 44–58.
- FLAD, Friedrich: Ungarns Privatrechtsgesetzbuch. Deutsches Gemein- und Wirtschaftsrecht 1940. sz. 145–153.
- FODOR Ármin: A törvényszéki egyesbíráskodás. Jogtudományi Közlöny 1920/12. sz. 91–92.
- FODOR Ármin: Die neue ungarische Zivilprozessordnung. Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften 1912/1. sz. 35–49.
- FÖLDI András: Emlékezés Grosschmid Bénire (1851–1938).
https://mta.hu/data/Grosschmid_B%C3%A9ni_F%C3%B6ldi_2023.pdf (2024. 07. 10)
- FLEISCHMANN Sándor: Adalékok a kereskedelmi törvény revíziójához. A kereskedelmi jog és ismeretek tára 1893/3. sz. 6–12.
- GOLDBERGER József – SZÁNTÓ Imre: Devizajog. A pénztartozás magyar válságjoga. Budapest 1938
- GOTTL, August: Ungarische Zivilprozeßordnung mit Erläuterungen. Wien 1911
- GÖNCZI Katalin: Das historische Ungarnbild in der deutschen Rechtsgeschichtswissenschaft. Eine Geschichte der Forschung und der interkulturellen Wissenschaftsbeziehungen bis 1945. In: FATA Márta (szerk.): Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. München 2004, 227–239.
- GROSSCHMID Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből II. Budapest 1933
- GRÜNHUT Jenő: Megint reformálják a polgári perrendtartást. Ujság 1936/164. sz. 28.
- HALÁSZ Jenő: Hozzászólás a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló törvényjavaslathoz. Jogtudományi Közlöny 1930/7. sz. 83–84.
- HAMZA Gábor: Emlékezés Nagy Ferencre (1852–1928)
https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Nagy_Ferenc_rendes_tag_1852_1928.pdf (2024. 07. 10.)
- HAMZA Gábor: Szladits Károly (1871–1956)
(https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Szladits%20Karoly_Hamza_Sandor.pdf (2024. 07. 10.)
- HAMZA Gábor: Emlékezés Plósz Sándorra (1846–1925)
https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2021/Pl%C3%B3sz_S%C3%A1ndor_MTA_2021_Hamza.pdf (2024. 07. 10.)
- HARASZTI György (szerk.): Az Auschwitzi Jegyzőkönyv. A szerző kísérőtanulmányával. Budapest 1994, 44–75.
- HARMATHY Attila: Emlékezés Nizsalovszky Endrére (1894–1976).
<http://real.mtak.hu/80576/1/Nizsalovszky%20Endre%20Harmathy.pdf> (2024. 07. 10.)
- HEDEMANN, Justus Wilhelm: Betrachtungen zu Ungarns Privatrechtsgesetzbuch. Deutsche Juristen-Zeitung 1940. sz. 1137–1140.
- HEGEDŰS István: Őrségváltás. Budapest 1941
- HEGEDŰS, Josef von: Rechtslage der israelitischen Glaubensgemeinschaft GA VIII: 1942. ZoeR 1944. sz. 130–132.
- HEGEDŰS, Josef von: Gesetz vom 2. August 1941 über die Ergänzung und Abänderung des GA. XXXI: 1894 über das Eherecht sowie über die im Zusammenhang damit erforderlichen Rassenschutzbestimmungen. Vorbemerkung. ZoeR 1941–1942. sz. 416–422.
- HEGEDŰS, Josef von: Ungarns Privatrechtsgesetzbuch. Randbemerkungen anlässlich der deutschen Übersetzung der Fassung V, 1928. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 1943/36. sz. 154–167.
<https://www.jstor.org/stable/23677171?seq=1> (2024. 07. 10.)
- HEGEDŰS József: A szintetikus jogbölcelet alapjai, ahogy ma – 1975-ben – látom azokat. Budapest 1975
<http://www.drhegedusjosef.hu/> (2024. 07. 10.)
- HELLEBRONTH Kálmán tiszabői: Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve 1920–1941. Budapest 2013
- HERGER Cs. Eszter: Beiträge zur Entwicklung des ehelichen Güterrechts in Ungarn. Pécs 2022

- HERGER Cs. Eszter: Rechtsübernahme oder Rechtsschöpfung im europäischen Geist? Die Schaffung des ungarischen Ehegesetzes im Spiegel der europäischen Rechtsentwicklung. In: STEPPAN, Markus – GEBHARDT, Helmut (szerk.): Zur Geschichte des Rechts. Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Geburtstag. Graz 2006, 165–176.
- HERGER Cs. Eszter: Ersitzung im unkodifizierten ungarischen Privatrecht. Auswirkung des ABGB in Ungarn nach 1861. BRGÖ 2020/2. sz. 301–308.
- HERGER Cs. Eszter: Das Nebeneinanderleben des österreichischen und des ungarischen Privatrechts im Königreich Ungarn und in den Nebenländern der Ungarischen Krone zwischen 1848 und 1918. In: HAGUENAU-MOIZARD, Catherine – WOJTYCZEK, Krzysztof – DURANTHON, Arnaud (szerk.): Das Österreich-Ungarn der Jahre 1866–1918: ein herausragender Beitrag zum Schutz der Menschenrechte. Tilburg 2020, 195–215.
- HERGER Csabáné: A Pécsi Közjegyzői Kamara 1938 és 1945 között. DÍKÉ 2018/1. sz. 20–43.
- HERGER Csabáné: Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban (1920–1944). Jura 2019/1. sz. 94–103.
- HERGER Csabáné: A Pécsi Királyi Törvényszék ítélezési gyakorlata a III. zsidótörvény hatályba lépését követően. DÍKÉ 2019/2. sz. 46–74.
- HERGER Cs. Eszter: Eherecht in Ungarn (1918–1945). In: LÖHNIG, Martin (szerk.): Kulturkampf um die Ehe. Reform des europäischen Eherechts nach dem Großen Krieg. Tübingen 2020, 45–81.
- HERGER Csabáné: Jogkorlátozás és jogfosztás a gazdasági életben a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlata alapján (1938–1944). DÍKÉ 2020/2. sz. 21–47.
- HERGER Csabáné: Magyar magánjogászok tudományos írásai Németországban (1920–1944). DÍKÉ 2021/2. sz. 111–131.
- HEYMANN, Ernst: Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn. Tübingen 1917
- HORVÁTH Attila: Az Almásfüzitői Timföldgyár 1956-ban, a Timföldgyári Munkástanács tevékenysége. Függelék. In: WENCZ Balázs (szerk.): Évkönyv 2016–2017. MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltára Évkönyvei 24. Esztergom 2017, 83–88.
- JANCSÓ, György: A magyar házassági és házastársi öröklési jog. Budapest 1901
- KAJTÁR István – HERGER Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest 2015
- KARÁDY Viktor: Asszimiláció és társadalmi krízis. A magyar zsidó társadalomtörténet konjunkturális vizsgálatához. In: KARÁDY Viktor (szerk.): Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Budapest 1997
- KARTAL Ignác: A jubiláló Bp-ről és a haladó Pp-ről. Jogállam 1936/7. sz. 276–280.
- KOHLER, Joseph: Alexander Plosz und die Offizialmaxime im ungarischen Zivilprozeß. RheinZ 1914/6. sz. 1–3.
- KOLOSVÁRY Bálint: Magánjog. A magyar magánjogról tartott előadások rövid foglalata. Budapest 1930
- KRUSCH, Walter: Ungarns Privatgesetzbuch. ZöR 1941–1942. sz., 1–53.
- KUNCZ, Edmund: Bericht über Ungarn (1920–1935). Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht. 1935, 344–401. és 1936, 33–99.
- KUNCZ, Edmund: Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht. ZAkDR 1936. sz. 721–726.
- KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve. Budapest 1938
- KUNCZ Ödön: Életem. Budapest 2017
- KUNCZ Ödön: Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetről és a korlátolt felelősségű társaságról. Budapest 1926
- LEHOTAY Veronika: A jogszűkítés útján. A Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek jogtörténeti aspektusai. Miskolc 2020
- LEHOTAY Veronika: Szabadságmegvonó intézkedések a családjog területén a Horthy-korszak második felében. In: BARNA Gábor – KISS Endre (szerk.): A család egykor és ma. Budapest 2014, 193–203.
- LUSICZA Géza: A házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről: 1941: XV. törvénycikk. Budapest 1941
- MAGYARY Géza: Magyar polgári perjog. Budapest 1913
- MAGYARY Géza: Die neue ungarische Zivilprozeßordnung. Recht und Wirtschaft 1911–1912/1. sz. 230–234.
- MARTON Géza: Kártérítés. In: SZLADITS Károly (szerk.): A magyar magánjog IV. kötet: Kötelmi jog. Budapest 1942, 358–399.
- MESZLÉNY Artur: Nyári tépelődések. Jogtudományi Közlöny 1922/14. sz. 105–106.

- MESZLÉNYI Antal: A szegénységi jog szabályozása. Jogtudományi Közlöny 1915/34. sz. 371–372.
- NAGY Ferenc: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve I–II. Budapest 1913
- NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. Budapest 1988
- NAGY Péter: Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon. Glossa Iuridica 2021. sz. 181–198.
- NÉMETH István: Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. Összegzés és dokumentumok. II. kötet: A Harmadik Birodalom 1933–1945. Budapest 2007
- NIZSALOVSZKY Endre: A valorizációs javaslat jogi szempontból. Kereskedelmi jog 1925/22. sz. 145.
- NIZSALOVSZKY, Endre: Neue deutsche Rechtsgedanken und das ungarische Privatrecht. ZAkDR 1935. sz. 66–71.
- NIZSALOVSZKY Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest 1963
- NIZSALOVSZKY Endre: A magánjogi törvénykönyv külföldi visszhangja. Budapest 1940
- N. N.: Rechtswissenschaftlicher Gedankenaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. ZAkDR 1938. sz. 461–462.
- N. N.: Besuch des ungarischen Justizministers bei der Akademie für Deutsches Recht. ZAkDR 1938. sz. 478.
- N. N.: Besuch des Präsidenten der Akademie für Deutsches Recht in Ungarn. ZAkDR 1938, 743.
- PAKSY Zoltán: The Implementation of the Hungarian Numerus Clausus Act at the University of Pécs in the 1920s. DíkÉ 2019/2. sz. 100–106.
- PAP Dávid: Törvénytervezet a korlátozott felelősségű társaságról. Magyar Gyáriparosok Szövetsége Közlemények 1905/12. sz. 26–69.
- PÁRNICZKY Mihály: Az ősiség a XIX. században. In: ECKHART Ferenc – DEGRÉ Alajos (szerk.): Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára. Budapest 1942, 415–478.
- PLÓSZ Sándor: Beiträge zur Theorie des Klagerechtes. Leipzig 1880
- PLÓSZ Sándor: Entwurf der ungarischen ZPO. Budapest 1885
- PLÓSZ Sándor: Ungarisches Zivilprozessrecht. Budapest 1906
- PLÓSZ Sándor: Die Struktur des Zivilprozesses in der neuen ZPO. Budapest 1911
- PLÓSZ Sándor: Die Prozeßleitung des Gerichts nach der neuen ungarischen Zivilprozeßordnung. Recht und Wirtschaft 1911–1912/1. sz. 392–398.
- PLÓSZ Sándor: Die Natur der gesetzlichen Vermutung. Aus der Festschrift für Adolf Wach. Leipzig 1913
- PLÓSZ Sándor: Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozeßrecht, I. Der Beweis im ungarischen Zivilprozess. II. Der Bau des Prozesses in erster Instanz nach der ungarischen Zivilprozessordnung. Berlin 1917
- PÓLAY Elemér: Ein Versuch zur Kodifizierung des ungarischen Erbrechts im 19. Jahrhundert. In: KOVÁCS Kálmán (szerk.): Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht, Budapest 1974
- PÓLAY Elemér: A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog. Miskolc 1939
- PÜSKI Levente: Vélemények és adatok: Hitbizományok a két világháború közötti Magyarországon. In: PAPP Imre – ANGI János – PALLAI László (szerk.): Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára. Debrecen 2020
- RADOCSAY, László von: Die Rechtserneuerung in Ungarn. Schriften der Akademie für Deutsches Recht. Recht des Auslands Nr. 1. München – Berlin 1942
- RÉKASINÉ ADAMKÓ Adrienn: Az örökbefogadás Magyarországon 1946 előtt és az örökbefogadás gyakorlata Baranyában. DíkÉ 2018/1. sz. 72–93.
- RIBBENTROP, Joachim von Geleitwort: ZAkDR 1935. sz. (Sonderheft „Ausland“) 1–2.
- SÁRFFY Zoltán: A házassági törvény novellája. In: Ünnepi dolgozatok Dr. Szladits Károly egyetemi tanár 70. születésnapjára. Budapest 1941, 69–77.
- SCHMIDT, Alexander: Die neue Zivilprozeßordnung für Ungarn. ZZP 1911/41. sz. 539–551.
- SCHREUER, Hans: Rezension zu Ákos von Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte. ZRG-GA 1905/26. sz. 326–340.
- SCHRUTKA, Emil von: Die neue ungarische Zivilprozessordnung. Zeitschrift für das Notariat 1911. sz. 309.
- SCHUMANN, Eva: 'Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer' – Interaktionen zwischen Juristen des NS-Regimes und Ungarns. In: SCHUMANN, Eva – HERGER CS. Eszter (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich und Ungarn. Göttingen 2024, 79–186.
- SCHWARZ Tibor: A valorizációs kérdések fejlődése és kialakulása, különös tekintettel a bírói gyakorlatra. Budapest 1927

- SCHWEITZER Gábor: „Búcsú a magyar zsidó bíraktól” – Az 1939. évi IV. tc. és ami utána következett. In: KOVÁCS M. Mária (szerk.): Kései főhajtás. A holokauszt jogász áldozatai. Budapest 2016, 69–83.
- STEIN Artúr: A zsidók érvényes házasságának alaki kellékei. Budapest 1941
- STIPTA István: Das Zivilverfahrensrecht (1848–1945). In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn. Budapest 2017, 541–564.
- STIASSNY József: A mindennapi élet jogi problémái. Budapest 1939
- SÜB, Theodor: Buchbesprechung. Die Rechtserneuerung in Ungarn vom knl. ung. Justizminister László v. Radocsay (Schriften der Akademie für Deutsches Recht, Gruppe Recht des Auslands Nr. 1, München und Berlin 1942), ZAkDR 1944. sz. 32.
- SZAKÁTS, Coloman von: Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung. ZAkDR 1936. sz. 491–498.
- SZAKÁTS Kálmán: A új német birodalmi sajtóreform. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1934/8. sz. 565–581.
- SZABADFALVI József: A természetjog rehabilitációja: Hegedűs József „szintetikus” jogbölcelete. In: SZILÁGYI István – PAKSY Máté (szerk.): Ius unum, lex multiplex. Liber Amicorum: Liber Amicorum: Studia Z. Péteri dedicata. Budapest 2005, 513–523.
- SZÁSZY István: Magyar nemzetközi magánjog. In: SZLADITS Károly (szerk.): Magyar Magánjog I. Budapest 1941, 374–476.
- SZENTIRMAY Ödön: A valorizáció fogalma és értékelmélete, különös tekintettel az úgynevezett tiszta pénztartozások és köztük a készpénz kölcsön átértékelésére. Magyar Jogi Szemle 1926/6. sz. 54–55.
- SZIRMAI Andor: Zsidó jogászok a magyar jogéletben. In: A magyar zsidóság almanachja. Budapest 1920, 132–137. http://mtda.hu/books/a_magyar_zsidóság_almanachja.pdf (2024. 07. 10)
- SZÍVÓS Kristóf: Az eventualitás fejlődéstörténte és hatása az írásbeli perfelvételre. Szeged 2023, 150–152.
- SZLADITS Károly: A moratórium. Jogállam 1914/7–8. sz. 571.
- SZLADITS Károly – FÜRST László – ÚJLAKI Miklós: Magyar magánjog mai érvényében: törvények, rendeletek, joggyakorlat III. rész, Kötelmi jog I–III. Budapest 1934
- TAKÁCS Péter: A Szladits család és a XX. századi történelem. Dokumentumok. Állam, Jog, Politika 2022/4. sz. 71–110.
- TIHANYI Lajos: Plósz Sándor remekműve. Ujság 1936/268. sz. 28.
- T. MÉREY Klára: Pécs gyáriparának legfontosabb adatai egy 1942-ben készült felmérés tükrében. Pécs 2003, 125–148.
- TÓTH Lajos: Magyar magánjog. Öröklési jog. Budapest 1932
- TÚRY Sándor Kornél: Igazságellenes tényezők a jogban, különös tekintettel a kereskedelmi. Budapest 1935
- TÜRPIITZ, Helmut: (Nach einem Vortrag von Universitätsprofessor Dr. Ödon Kuncz, Budapest), Das ungarische Recht und seine Entwicklung. ZAkDR 1936. sz. 726–729.
- UJLAKI Nikolaus: Das Schicksal des ungarischen Rechts auf den Jugoslawien angeschlossenen Gebieten. ZoeR 1934–1935. sz. 83–92.
- UJLAKI Nikolaus: Die rechtsvereinheitlichenden Bestrebungen der Nachfolgestaaten und das ungarische Privatrecht. ZoeR 1936–1937. sz. 561–583.
- ÚJLAKI Miklós: A bérlet. Ingyenes használat átengedése. In: SZLADITS Károly (szerk.): Magyar magánjog IV. Kötelmi jog. Budapest 1942, 451–507.
- VILÁGHY Miklós: Beck Salamon (1885–1974). Az utolsó magyar esetjogász. Jogtudományi Közlöny 1974/12. sz. 732–734.
- WENZEL Gusztáv: Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. Budapest 1876
- WACH, Adolf: Der Entwurf der ungarischen Civilprozeßordnung. Gruchot Zeitschrift 1902. sz. 465–491.
- WOLF, G. Recht des Auslandes, Ungarn, Neue Wege der ungarischen Rechtsschöpfung. ZAkDR 1936. sz. 331.